

Bajram KOSUMI

REVOLUCIONI I VITIT 1981 DHE PROCESET POLITIKE SHQIPTARE

Abstrakt

Revolucioni i vitit 1981 pati ndikim të madh në rrjedhën e historisë së re shqiptare, veçanërisht të shqiptarëve në Jugosllavi. Ndikimet qenë të gjithanshme dhe të thella, duke prekur jo vetëm politikën, por edhe sfera të tjera, si kulturën, shoqërinë, letërsinë etj. Këto ndikime të shumanshme krijuan një ideal dhe një vizion të ri për jetën dhe të ardhmen e shqiptarëve në Jugosllavi. Kërkesa kryesore e këtij revolucioni-Republika e Kosovës, u bë ideal gjithë popullor.

Në këtë artikull do të trajtohen disa nga këto ndikime të rëndësishme, si rihapja e çështjes shqiptare, dështimi i politikës komuniste dhe pro-jugosllave të Kosovës, krijimi i mendimit i ri politik shqiptar dhe i klasës së re politike, krijimi i kualitetit të ri në lëvizjen çlirimtare të Kosovës, krijimi i bazës për zhvillimet e mëvonshme politike deri në çlirim, krijimi i bazës për demokracinë e Kosovës dhe ndikimet në politikën e jashtme të Shqipërisë. Nuk do të trajtohen ndikimet në proceset e tjera jashtë politike.

Fjalët kyçe: revolucion, politikë, komunizëm, çështja shqiptare, Kosovë, Serbi/Jugosllavi.

Sfondi: «Krahina Autonome-Socialiste e Kosovës» dhe Revolucion i 1981

Revolucioni 1981 pati ndikim të madh në historinë e re shqiptare, veçanërisht te shqiptarët që jetonin në Jugosllavi. Ndikimi që i gjithanshëm dhe i thellë, duke prekur jo vetëm politikën, por edhe sfera të tjera, si marrëdhëniet ndërkombëtare të shqiptarëve, kulturën, shoqërinë, letërsinë dhe artet etj. Këto ndikime të shumanshme paraqesin shpirtin e kohës, Zeitgeist-in, nëse përdorim këtë term metaforik të romantikëve gjermanë, krijuan një ideal dhe një vizion të ri për pozitën e shqiptarëve që jetonin në Serbi/Jugosllavi. Pikërisht ky ndikim i thellë dhe i gjithanshëm e bën këtë lëvizje revolucion, i cili në format e manifestimit të tij që paqësor dhe pa armë, i shprehur përmes demonstratave masive dhe aktiviteteve të tjera jo të dhunshme, një revolucion që synonte ndryshimin rrënjësor të gjendjes dhe statusit nacional e shtetëror të shqiptarëve në Jugosllavi.

Kërkesa për Republikën e Kosovës u bë ideal gjithë popullor i këtij revolucion. Kërkesa e artikuluar në demonstratat e 26 marsit 1981, pastaj e brohoritur në të gjitha demonstratat e tjera, e shkruar si parullë në çdo cep të Kosovës, corpus delicti për mijëra të rinj e të reja nëpër gjykatore, paraqiste vullnetin e demonstruar politik për avancimin e statusit të Kosovës nga krahinë autonome në republikë. Dallimi është i madh: krahinat autonome, sado gëzonin një autonomi të gjerë, ishin «bashkësi shoqërore-politike»¹ brenda Republikës së Serbisë, ndërsa «republikat socialiste janë shtete».² Kërkesa për Republikën e Kosovës është kërkesë për formimin e shtetit të Kosovës. Si u vërtetua shumë shpejt, besimi se Kosova mund të bëhet re- publikë në Federatën Jugosllave, të dominuar në të gjitha aspektet nga serbët, që i gabuar: kulmi që do të ofrojë për shqiptarët Federata Jugosllave që «bashkësia shoqërore-politike» në kuadër të Republikës së Serbisë dhe si pjesë konstituive e Federatës Jugosllave, pra një autonomi e kufizuar dhe e mbikëqyrur nga dy nivele të tjera të pushtetit: nga pushteti i Republikës së Serbisë dhe nga pushteti federativ jugosllav.

¹ Neni 4 i Kushtetutes RSFJ 1974.

² Neni 3 i Kushtetutes RSFJ 1974.

Formalisht dhe praktikisht, sipas Kushtetutës të vitit 1974, Kosova gëzonte një autonomi në organizimin e jetës së qytetarëve të vet, por në të gjitha sferat kyçe të shtetit, autonomia përfundonte te Kuvendi i Serbisë dhe të Federata Jugosllave. Kushtetuta e Jugosllavisë përfshinte klauzola të cilat e mbysnin autonominë e proklamuar të krahinave. Neni 301 dhe 302, të cilat u përdorën pas vitit 1981 si bazë kushtetuese, ia mundësonte Federatës Jugosllave shpalljen e gjendjes së luftës në Kosovë dhe ndërhyrjen në autonominë e Kosovës në të gjitha rastet kur nuk kishte pajtim midis krahinës dhe republikës, që nga miratimi i një ligji deri te shpallja e «masave të përkohshme», term që nënkuptonte shpalljen e gjendjes së jashtëzakonshme dhe të masave të tjera përcjellëse.

Kërkesat politike të artikuluar në Revolucionin 1981, të sublimuara në kërkesën për Republikën e Kosovës, dhe përhapja e atyre kërkesave duke u shndërruar në kërkesa gjithë popullore, paraqesin shkëputjen e parë e të vërtetë të Kosovës nga Serbia dhe Jugosllavia, shkëputje kulturore, politike, ideologjike etj. Shqiptarët e Jugosllavisë deri atëherë besonin se për ta kishte vetëm një rrugë për të ardhmen, «bashkësia shoqërore-politike», e cila edhe në aspektin kushtetues po edhe në aspektin praktik perceptohej nga republikat e tjera si strukturë organizative e rendit të dytë. Revolucioni 1981 e ndërroi këtë rrjedhë: Kosova dhe shqiptarët mund ta kenë edhe një rrugë tjetër zhvillimi më të suksesshme: rrugën e republikës, e cila garantonte një pavarësi praktike dhe, në rast të shkatërrimit të Jugosllavisë, shkëputjen e Kosovës dhe të shqiptarëve nga ajo strukturë e antagonistë federative. Në këtë mënyrë, ky revolucion ndikoi të gjitha proceset politike, sociale dhe kulturore shqiptare. Me të drejtë Akademik Rexhep Qosja e quan «Rilindje e Dytë», duke e krahasuar me Rilindjen Kombëtare Shqiptare (1836-1912):

«Rilindja e Dytë fillon si lëvizje politike në demonstratat e rinisë studentore dhe shkollore në vitin 1981, dhe, mandej, me gjithë

dhunën shtetërore, vazhdon gjithnjë e më e përqendruar, me ide e me ideale gjithnjë më të shpjeguara dhe gjithnjë e më botore.»³

Si shihet, ndikimi i këtij revolucionit që vendimtar në historinë e re të shqiptarëve në Serbi/Jugosllavi dhe njohja më në detaje e kë- tyre ndikimeve e nxjerr në dritë të re vetë revolucionin dhe rolin e tij. Në këtë studim shkencor do të trajtohen vetëm disa nga këto ndikime të rëndësishme, si prishja e status quos dhe rihapja e çështjes shqiptare, dështimi i politikës komuniste dhe pro-jugosllave të Kosovës, krijimi i mendimit i ri politik shqiptar dhe i klasës së re politike, krijimi i vazhdi- mësisë në lëvizjen çlirimtare të Kosovës, krijimi i bazës për demokraci dhe ndikimet në politikën e Shqipërisë.

Prishja e status quo-s dhe rihapja e çështjes shqiptare

Çështja e shqiptarëve në Jugosllavi është gjykuar dy herë në dëm të shqiptarëve nga fuqitë e mëdha të gjysmës së parë të shekullit XX: në vitin 1918 (Konferenca e Versajës) dhe në vitet 1943-45 (Konferenca e Teheranit më 1943 dhe Marrëveshja e Jaltës më 1945, në të cilën edhe fati i vetë Shqipërisë u la i hapur). Është edhe një konferencë tjetër në nivel Jugosllav, AVNOJ (1943), në të cilën u vunë themelet e Jugosllavisë komuniste. Në këtë konferencë nuk mori pjesë asnjë shqiptar. Në asnjërin prej këtyre konferencave dhe vendimeve shqiptarët e as Kosova nuk morën pjesë dhe as u pyetën.

Të gjitha formacionet shtetërore të shekullit XX të dominuar prej serbëve, Serbia, Mbretëria Serbo-Kroato-Slllovene, Jugosllavia monarkiste dhe Republika Socialiste Federative e Jugosllavisë, janë udhë- hequr dhe dominuar nga ideja e jugosllavizmit integral, pra krijimi i një kombi të ri jugosllav, në të cilin duhet të shkrihen edhe kombetjo sllave⁴. Deri sa kombet e tjera sllave, përveç serbëve, edhe

³ Akademik Qosja ia ve librit të tij të eseve kulturore e politike këtë titull «Rilindja e Dytë», Botimet Toena, fq. 8.

⁴ Oliver Jens Schmitt, Ballkani në shekullin XX/ Një histori post-imperiale, Artini, Prishtinë, 2021, fq. 151-155.

kroatët, sllovenët, malazezët e më vonë edhe maqedonët e boshnjakët krijuan republikat e tyre me të cilat garantonin ekzistencën e tyre, shqiptarët u trajtuan si element i huaj, i cili duhet të zhbëhet.⁵ Status quo-ja e krijuar me këto konferenca dhe me ideologjinë e «jugosllavizmit integral» gjatë shekullit XX ishte tërësisht në dëm të shqiptarëve. Ata jo vetëm u shkëputën arbitrarisht nga trugu kombëtar, Shqipëria (1912 dhe 1918), po territori i tyre në Serbi/Jugosllavi i copëtuar në disa pjesë, në mënyrë që të prishej uniteti territorial dhe zhvillimi unik i shqiptarëve në formacionet shtetërore sllave. Revolucioni 1981 e ndryshoi këtë status quo. «Çështja e Kosovës» u hap, u imponua si një çështje e pazgjidhur dhe që domosdo kërkon zgjidhje:

1. U hap për vetë shqiptarët: shqiptarët u binden që, përveç rrugës Jugosllave, Kosova dhe shqiptarët kanë edhe një rrugë tjetër, rruga e republikës dhe e lirisë nacionale;
2. U hap për Serbinë/Jugosllavinë: Kosova dhe shqiptarët ishin zhvilluar në atë shkallë sa që nuk mund t'i mbanin e t'i nënshtronin si deri atëherë, kishin krijuar infrastrukturën kulturore e sociale për t'u vetëqeverisur;
3. U hap për faktorët gjeopolitikë ndërkombëtar: Kosova mund të jetë vatër e një destabilizimi më të thellë e më të gjerë, prandaj zgjidhja e këtij problemi është faktor paqeje në rajon e më gjerë.

Duke shkruar për shkallën e ndikimit të këtij viti dhe brezit që e bëri, Shaban Sinani thotë:

Në Kosovë është «Brezi 1981» ai që kurorëzoi përpjekjet e flijimet e 40 vjetëve të shqiptarëve dhe tronditi për gjithnjë status quo-në e trashëguar. Të çarat që i shkakttoi ai brez ish Jugosllavisë bënë që bota e madhe të merrte vesh një herë e mirë se «bashkëjetesa shembullore ndëretnike» në atë shtet kishte mbaruar.

⁵ Justin Gregory Hamilton Elliott, Doctor of Philosophy, Albanian Language Management and The Generation of Kosovo Albanian National Identity since 1945, Universi y College London, 2017.
https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10038950/7/Elliott_10038950_thesis.pdf (shikimi i fundit: 28.5.2021).

Pa brezin 1981 është vështirë të mendohet ringjallja e shpirtit kryengritës dhe shpërthimi i lëvizjes çlirimtare në Kosovë, lëvizje që e bëri fatin e shqiptarëve një «fat me zots», një fat me «zots të brendshëm e të jashtëm».⁶

Që prej atij viti, çështja e Kosovës u bë kryetema e të gjitha zhvillimeve politike, sociale, ekonomike e kulturore, jo vetëm në Kosovë, por edhe në Jugosllavi dhe, është ndër temat kryesore të diplomacisë evropiane dhe amerikane. Përfundimi i ktheu sytë kah zgjidhja e çështjes së Kosovës. Të gjithë faktorët tashmë e kuptuan se kjo çështje duhej të zgjidhej dhe, natyrisht, secili mundohej ta zgjidhte për he- sap të vetin. Por, ajo që është më e rëndësishme, Kosova më nuk ishte një «çështje e brendshme serbe as jugosllave», si pretendoi deri në kapitullim Beogradi zyrtar (1999), por në radhë të parë një çështje shqiptare dhe ndërkombëtare.

Nga viti 1912 e deri në vitin 1981, pavarësisht rezistencës së fortë që i bënë pushtimit serb/jugosllav, shqiptarët nuk kanë qenë asnjë- herë faktor relevant dhe nuk kanë vendosur për Kosovën dhe fatin e tyre. Vetëm mbas vitit 1981 ata bëhen faktori më i rëndësishëm, prej të cilit varet, në radhë të parë, se si do të vejë ruga e Kosovës. Varësisht nga sjellja dhe veprimi këtij faktori do të orientohen edhe politika e Shqipërisë dhe interesat gjeopolitike të disa shteteve perëndimore. Vetëm Jugosllavia, nën tryshninë e Serbisë, nuk e pranoi këtë ndryshim prandaj përgatiti makinerinë e luftës, të cilën e nxori në sipërfaqe me shpalljen e gjendjes së luftës në Kosovë më 2 prill 1981.

Fundi i politikës komuniste dhe pro-jugosllave të Kosovës

Ndryshe nga periudha e Serbisë, Mbretërisë Serbo-Kroato-Slllovene dhe e Jugosllavisë monarkiste, të cilat zhvillonin hapur

⁶ Shaban Sinani, «Fat i pakryer» i një brezi që celi dyert e se ardhmes”, parathenie ne librin Fat i pakryer te Merxhan Avdyli, Argeta LMG, Tirane, 2006, fq. 5.

politika shtypëse e shfarosëse anti- shqiptare⁷, Partia Komuniste Jugosllave në gjysmën e parë të shekullit XX shpallte ide të përparuara ndaj çështjes së Kosovës. Edhe pse në vitin 1921, në zgjedhjet e para shumëpartiake në Mbretërinë Serbo-Kroato-Slllovene, Partia Komuniste që fitoi 52 vende në parlament u përcaktua për «jugosllavizmin integral»⁸, pra për një Jugosllavi të dominuar nga serbët, në Kongresin e Katërt, mbajtur në Dresden më 5-16 nëntor 1928, në frymën e vendimeve të Kongresit të Gjashtë të Kominternës, komunistët jugosllavë mbrojtën idenë e formimit të shteteve të pavarura nga Mbretëria Serbo- Kroato-Slllovene, pra krijimi shteteve nacionale si Serbia, Kroacia, Slllovenia, Maqedonia dhe Mali i Zi, e po ashtu pavarësinë e Shqipërisë, të cilës duhej t'i aneksoheshin territoret shqiptare në Jugosllavi.⁹ Më vonë komunistët jugosllavë përsëri i ndryshuan këto qëndrime, duke u kthyer në gjenezë, sidomos me fillimin e LDB dhe me vendimet e AVNOJ (1943), në të cilat thuhet se pas luftës antifashiste dhe çlirimtare, fati i Kosovës do të vendosej sipas vullnetit të popullatës së saj.

Në këtë klimë të ndryshuar nga politikat e Mbretërisë Jugosllave, u krijua edhe grupimi komunist në Kosovë, si pjesë e

⁷ Ky është vlerësim i gjithë pranueshëm për historinë jugosllave deri me rënimin e komunizmit në vitet nëntëdhjetë. Vete kreu komunist jugosllav, Josip Broz Tito ka thënë: «Maqedonet, Shqiptaret dhe të tjerët kanë qenë të skllaveruar dhe iu kanë nënshtuar shkaterimit.» Historiani Ali Hadri thotë: «Borgjezia serbomadhe ka udhëhequr politike asimiluese ndaj pakicës kombëtare shqiptare. Menjëherë pas luftës së parë dhe të dytë ballkanike, Nikolla Pashiq ka menduar që Serbia do të ketë sukses, nëse paqja zgjate 20 deri në 25 vjet, që Maqedoninë dhe Kosovën e Metohinë tërësisht ta bashkëngjis në ekonominë dhe administratën e tij dhe »popujt e tyre të asimilohen në aspektin nacional e kulturor. Shkrimet e territoreve të tyre në Serbi do të duhej bërë tërësisht, njësoj sikurse pas vitit 1877, janë shkrirë Nishi, Piroti, Leskovci dhe Vranja.» (Cituar nga Iz istorije Albanaca/ zbornik predavanja, Društvo Istoricara Srbije, Zavod za Izdavanja Udjenika, Socialisticke Republike Srbije, Beograd, 1969).

⁸ Oliver Jens Schmitt, Ballkani në shekullin XX/ Një histori post-imperiale, Artini, Prishtinë, 2021, fq. 157.

⁹ Václav Štěpánek, Kosovska otazka v socialisticke Jugoslavii, Masarykova univerzita, Filozofická Fakulta, Habilitační spis, Brno 2010.

komunistëve Jugosllavë, sado shumë i vogël dhe pa ndikim. Komunistët serbë dhe shqiptarë luftuan bashkërisht kundër pushtuesve italianë, gjermanë e bullgarë. Ata ishin pajtuar se duhet të luftojnë kundër Boshtit Berlin- Romë-Tokio, ndërsa çështja kombëtare shqiptare, e cila ishte pika më kritike për shqiptarët, u la të zgjidhet në përfundim të luftës. Në këtë frymë u organizua në Bujan të Gjakovës, më 31 dhjetor 1943 dhe 1 e 2 janar 1944 Konferenca e Bujanit, në të cilën 49 përfaqësues të luftës antifashiste e nacional-çlirimtare të udhëhequr nga Partia Komuniste Jugosllave, shqiptarë, serbë dhe malazezë, miratuan Rezolutën me dy vendime të rëndësishme:

1. Kosova dhe Dukagjini përkufizohen si territor unik (formohet Komiteti Krahinor Nacionalçlirimtar, i barabartë me atë të republikave tashmë të formuara në AVNOJ 1943).;
2. Kosova dhe Dukagjini, pas luftës antifashiste-nacionalçlirimtare do t'i bashkohet Shqipërisë.

Kjo Rezolutë është e rëndësishme në disa aspekte:

- është dëshmi se komunistët shqiptarë, por edhe ata serbë e malazezë që morën pjesë në Konferencë patën pikëpamje të drejta për çështjen e Kosovës, po më vonë nën tryshninë dhe kërcënimet ushtarake të Serbisë i ndryshuan këto qëndrime¹⁰;
- është e rëndësishme edhe juridikisht për betejën e Kosovës për shtetësi dhe bashkim me Shqipërinë, pavarësisht se vetëm një muaj pas këtij vendimi, udhëheqja e lartë e PKJ, në krye me

¹⁰ Ne mbledhjen e dyte te Konferences Rajonale te Kosoves e Metohise (Konferenca e Bujanit numerohej e para, por me emer te reviduar sipas direktivave te letres se Milovan Gjilasit.Sic!), mbajtur me 9 gusht 1945 ne Prizren, me nje pjesemarrje te vogel te perfaqesuesve shqiptare ne raport me numrin e madh te perfaqesuesve serbe e malazeze, e ku u miratua aneksimi i Kosoves nga Serbia, perfaqesuesve shqiptare u behej me dije se ne Kosove ende jane rreth 50.000 trupa ushtarake te gatshme per vepim.

- Titon, e shpallin të pavlefshme¹¹;
- ka rëndësi edhe morale për shpëtimin e komunistëve shqiptarë të Kosovës nga akuza për tradhti gjatë luftës.

Por, ngjarjet nuk rrodhën ashtu si shpresuan komunistët e Kosovës. Në vend të shprehjes së lirë të vullnetit politik, komunistët jugosllav mbas përfundimit të LDB, më 8 shkurt 1945, e shpallën gjendjen e luftës në Kosovë dhe angazhuan rreth 40.000 ushtarë kundërt kryengritësve dhe popullsisë shqiptare. Më 2 dhjetor 1944 rreth 2000 kryengritës shqiptarë nën udhëheqjen e Adem Gllavicës, Hysen Tërpezës dhe Qazim Llugaxhisë morën Ferizajn, ndërsa kryengritësit nën udhëheqjen e Mulla Idrizit, Syl Zarbincës dhe Muharrem Fejzës më 23 dhjetor morën Gjilanin dhe më 26-7 janar Adem Voca me rreth 2000 kryengritës u përpoq më kot ta merrte në kontroll Mitrovicën¹². Në të tri qytetet kryengritësit nuk mundën t'u bëjnë ballë forcave partizane të Kosovës dhe të Maqedonisë. Por kur kryengritësve iu bashkua Shaban Polluzha dhe Mehmet Gradica, me rreth 8000 kryengritës, fuqia kryengritëse e shqiptarëve u rrit mjaft shumë. Në shkurt Tito e shpalli gjendjen e luftës. Në këto luftime u vranë e masakruan rreth 30-40 mijë shqiptarë¹³. Komunistët jugosllavë

¹¹ Me 24 mars 1994 nje leter e nenshkruar nga Milovan Gjillas ne emer te Komitetit Qendror te PKJ, drejtuar Pavel Jovicoviqit, sekretar i Komitetit Krahinor te PKJ, sqaron qendrimet e udheheqjes se larte te PKJ: ne te cilen ne menyre te bute mohon vendimet e Konferences se Bujanit, sidomos formimi i Komitetit Krahinor, pasi Kosova nuk njihej si shtet formues nga vendimet e AVNOJ (1943) dhe ceshtja e bashkimit me Shqiperine, e cila duhej shtyre per periudhen pas clirimit. Gjillas kerkon qe Rezoluta te fshihet dhe te anulohet.

¹² Milorad Vavić, «Kontrarevolucionarne organizacije na Kosovu i Metohiji 1941-1945. godine», ČSP 19 (3), str. 49—68, Zagreb 1987.
(<https://hrcak.srce.hr/file/315286>, shikimi i fundit: 20.05.2021).

¹³ Asnjëherë organet jugosllave nuk kanë dhënë shifra të sakta të personave të vrarë nga Ushtria dhe forcat tjera Jugosllave në Kosovë, mbas përfundimit të LDB. Ndërsa numri i ushtarëve të jugosllavë të vrarë dihet zyrtarisht: nga shpallja e gjendjes së luftës e deri në përfundim të saj, më 15 maj, janë vrarë 850 ushtarë jugosllavë. Komunistët e Kosovës, në vitin 1965 përmendin shifrën prej 6800 shqiptarëve të vrarë. Burimet e Tiranës përmendin shifrën prej 28400

ndëshkuan me terror jo vetëm kryengritësit por edhe popullatën civile, pa kursyer asgjë, për shkak të përkrahjes apo simpatie të saj ndaj kryengritësve. Mbas këtyre krimeve të ushtrisë jugosllave kundër shqiptarëve, Partia Komuniste Jugosllave organizoi më 9 qershor 1945 në Prizren një Kuvend nën tytën e armëve dhe i detyroi përfaqësuesit e Kosovës të deklarohen për një autonomi të kufizuar në kuadër të Serbisë, mbasi disa ditë më parë Kuvendi i Serbisë kishte miratuar Rezolutën për aneksimin e Kosovës e Metohisë me Serbinë Federale. Gjatë kohës kjo autonomi herë u ngushtua e herë u zgjerua, varësisht nga vullneti i Beogradit zyrtar, deri në vitin 1974, kur avancoi në nivelin më të lartë: Kosova u bë krahinë autonome, në kuadër të Serbisë dhe element konstituiv i Federatës Jugosllavisë. Kushtetuta e vitit 1974 që e arritura më e madhe e klasës politike komuniste të Kosovës. Nga një aspekt, kjo që një arritje e konsiderueshme për shqiptarët, por nga aspekti tjetër në Kosovë po formohej një klasë politike e verbër pro-jugosllave. Gjithnjë e më shumë po krijoheshin shqiptarët besnikë të Jugosllavisë. Po ndodhte për herë të parë që Jugosllavia po krijonte një trup brenda shqiptarëve, të cilët të ardhmen e Kosovës dhe të shqiptarëve në Jugosllavi e shihnin brenda Federatës Jugosllave e jo në konstelacione të tjera. Pjesëtarë të kësaj klase e kujtojnë atë kohë me nostalgji. Historiani Hakif Bajrami thotë se autonomia e Kosovës ishte «një relik i triumfalizmit» i asaj klase

shqiptarëve të vrarë. Burimet e mëvonshme serbe përmendin shifrën prej 25000 të vrarëve, prej të cilëve 10000 janë serbë. Burimet e vonshme kosovare përmendin shifrën rreth 40-50000 shqiptarëve të vrarë, kryengritës dhe civilë. Shih me detajisht: Václav Štěpánek, *Kosovská otázka v socialistické Jugoslávii*, Masarykova Univerzita, Filozofická Fakulta, Habilitační spis, Brno 2010. Ndërsa Atdhe Hetemi citon Miranda Vickers, e cila ka mbledhur të dhëna nga burime të ndryshme dhe përmend shifrën më shumë se 36.000 e ndoshta deri në 47.000 shqiptarë të vrarë nga viti 1944-1946. Shih: Atdhe Hetemi, «Student Movements: 1968, 1981 and 1997/ The impact of students in mobilizing society to chant for the Republic of Kosovo», Doktor Thesis, Universiteit Gent, 2019. <https://biblio.ugent.be/publication/8650158/file/8650164.pdf> (shikimi i fundit: 25.5.2021).

politike¹⁴. Por, si u pa, ky triumfalizëm nuk zgjati shumë. Në vitin 1981 kjo autonomi u nëpërkëmb nga Beogradi zyrtar sikur të mos ekzistonte fare, e me autonomi u rrënuar edhe kurora e triumfalizmit e klasës politike shqiptare, komuniste dhe pro-jugosllave. Më 26 mars 1981 u futën në Kosovë njësitë speciale të policisë serbe, të cilët ushtruan dhunë të egër mbi studentët demonstrues¹⁵, ndërsa më 1 prill 1981 Kryesia e Jugosllavisë e nxori APJ me tanke në rrugët dhe me aeroplanë në qiellin e Kosovës për ta luftuar popullin që demonstronte paqësisht. Klasa politike e Kosovës në pushtet nuk mundi ta mbrojë veprën «e vet»- autonominë e Kosovës. Me rrënimin e Kushtetutës autonomiste, filloi rrënimi i klasës politike komuniste të Kosovës.

Pikërisht ky është argumenti më i fortë se autonominë e Kosovës nuk e fitoi klasa politike vasale ndaj Beogradit, sepse në regjimet diktatoriale komuniste askush nuk ka mundur të fitojë diçka «nga poshtë», e as në Jugosllavi e në Kosovë. Autonomia e Kosovës më shumë ka qenë prodhim i çastit i politikave antagonistë në federatën jugosllave: i politikave unitariste, të cilat lidheshin me aspiratat hegjemoniste të Serbisë dhe i politikave liberale e federaliste, të cilat ndërlidheshin me Slloveninë, Kroacinë dhe me krahun liberal të komunistëve serbë. Si e shpjegon Sonja Biserko në hyrjen e librit “Kovanje antijugoslovenske zavere”, në vitet shtatëdhjetë, një krah i komunistëve serbë me frymë liberale e panë federatën jugosllave si të ardhme edhe për Serbinë dhe aspiruan për ta liruar Serbinë nga pesha e Kosovës dhe nga pesha e të qenit të Serbisë gardian i Jugosllavi- së.

¹⁴ Hakif Bajrami, Kosova/ njëzet shekuj te identitetit te saj, Era, 1989, fq. 89.

¹⁵ Këtë dhunë e përcillja për rreth dy orë nga korridori i Konviktit III në Qendrën e Studentëve në Prishtinë, pas shuarjes dhe thyerjes së demonstratës së 26 marsit 1981. Njësitë elitare të policisë serbo-jugosllave ushtronin aso dhunë shtazarake mbi studentët shqiptarë sa nuk kishte asnjë mënyrë ta kuptojë se po ndodhte diçka e tillë në «vëllazërim- bashkimin» jugosllav. Aty e kam kuptuar se këta policë do të sillen në këtë mënyrë edhe ndaj studentëve sllovenë, kroatë, maqedonas e në fund edhe ndaj vetë studentëve serbë, po që nevoja. Ajo shpërfaqte një makineri të luftës e të urrejtjes së pafundme, të cilën e kishte përgatitur dikush me kohë. Aty e kam kuptuar më shumë se kurrë se Jugosllavia është në rrugë pa krye dhe se Kosova duhet të shkëputet sa më shpejt prej saj.

Kjo frymë liberale mundësoi rritjen e autonomisë së Kosovës dhe krijoi kushte për diskutim edhe për republikën e Kosovës.

Si shkruan gazeta «Rilindja» e datës 19.8.1968, në mbledhjen e Komisionit për ndryshimet dhe plotësimet e Statutit të Krahinës së Kosovës e Metohisë, mbajtur në Gjakovë më 16 gusht 1968, kërkesa e tretë ishte që Krahina e Kosovës të shpallet Republikë e Kosovës.¹⁶ Reagimi i Fadil Hoxhës te Biserko mund të shpjegohet vetëm si përshtatje e tij me koniunkturat e krahut centralist të komunistëve serbë¹⁷, të cilët erdhën në pushtet menjëherë pas miratimit të Kushtetutës 1974 dhe pas rrëzimit nga pushteti të liberalëve të cilët e mundësuan këtë kushtetutë (Latinka Perović, Marko Nikezić etj.)¹⁸. Pra, autonomia e Kosovës, sado e imponuar me zhvillimin e shqiptarëve, sidomos me numrin e banorëve të Kosovës dhe strukturën etnike dhe me procesin e arsimit që përfshiu shumë struktura sociale, u formalizua jo me nismën e klasës politike komuniste të Kosovës, por me kundërshtitë midis dy rrymave politike në Jugosllavi dhe në Serbi, midis rrymës unitariste dhe rrymës liberale e decentraliste.¹⁹

Revolucioni 1981 vetëm e hapi për publikun këtë skenë të fshehur lufrash të politikës hegjemoniste serbe për ta dominuar Federatën Jugosllave. Krah unitarist serb, në krye me gjeneralin e

¹⁶ Kovanje antijugoslovenske zavere, Knjiga 1, Uredila i priredila: Sonja Biserko, Beograd 2006, fq. 13.

¹⁷ Në një bisedë të publikuar në revistën «Zëri», dt. 31.12.2003, të autorizuar nga bashkëshortja e tij, Fadil Hoxha thotë: «Pastaj, te ne sinqerisht, edhe vetë ne si udhëheqje e Kosovës nuk ishim aq të nxehtë për republikë. Kjo edhe për faktin se unë dhe bashkëpunëtorët e mi ishim të mendimit se çështja e Kosovës zgjidhet vetëm me bashkimin e Kosovës me Shqipëri dhe jo me kurrfarë statusi të republikës brenda federatës dhe shtetit jugosllav!? Une edhe atehere mendoja se me republike te Kosoves ne do te ishim bere nje republike rivale Shqiperise.»

¹⁸ Kovanje antijugoslovenske zavere, Knjiga 1, Uredila i priredila: Sonja Biserko, Beograd 2006, fq. 17.

¹⁹ Më 30 dhjetor 1971 Millovan Gjillas në një intervistë për të përditshmen parisienne Le Monde thotë se krijimi i autonomive kishte si qëllim dobësimin e centralizmit dhe të hegjemonizmit serb, i cili shihej si pengesa kryesore në ndërtimin e Jugosllavisë socialiste.

Armatës Popullore Jugosllave Nikola Ljubičić, të transformuar në politikan²⁰, në këtë vit e nxori APJ në rrugë në Kosovë dhe e imponoi si faktorin kryesor për ruajtjen e Serbisë dhe të Jugosllavisë. Me këtë akt push- teti serb e marginalizoi rolin e klasës politike kosovare dhe rolin e autonomisë së Kosovës, në njërin dhe, synoi kontrollin mbi gjithë Jugosllavinë dhe republikat e tjera jugosllave me pahir, në anën tjetër. Liderët e rinj unitaristë serbë po ecnin në rrugën e trasuar nga nacionalistët dhe unitaristët serbë dhe në ideologjinë e konceptet politike të tyre, të krijuar nga viti 1970-74.

Dalja në shesh e unitarizmit serb në skenën serbe dhe jugosllave është arsyeja pse edhe në ditët e sotme ndonjë ish komunist i Kosovës beson se revolucioni i vitit 1981 ia hapi rrugën Serbisë për ta rrënuar autonominë e Kosovës. Më i zëshmi prej tyre është Azem Vllasi. Në librin «Kosova: Fillimi që nuk harrohet» (2017), ai ende mendon se Revolucioni 1981 e ka kthyer Kosovën prapa, se po të mos ndodhnin ngjarjet dhe shtetit jugosllav!? Unë edhe atëherë mendoja se me republikë të Kosovës ne do të ishim bërë një republikë rivale Shqipërisë.» e atij viti Kosova do të shkëputej nga Serbia dhe do ta formonte shtetin apo do të bashkohej me Shqipërinë pa gjakderdhje etj. Si e dëshmojnë pothuajse të gjitha burimet e sotme, krahu unitarist serb, i ri-ngritur nga diskutimet kushtetuese në vitet 1970-74, kryesisht në Fakultetin Juridik të Universitetit të Beogradit²¹,

²⁰ Kovanje antijugoslovenske zavere, Knjiga 1, Uredila i priredila: Sonja Biserko, Beograd 2006, fq. 23.

²¹ Pas miratimit të Amendamenteve XX-XLII të Kushtetutës Jugosllave, në vitin 1971, në Fakultetin Juridik të Universitetit të Beogradit, është mbajtur diskutimi për këto ndryshime. Profesori Mihajlo Gjuriq thotë: “Ashiqare, kufijtë e sotëm të Serbisë nuk janë kurrfarë kufijsh nacionalë e as historikë të popullit serb. Marrë në përgjithësi, kufijtë e sotëm të të gjitha republikave kanë kuptim të kushtëzuar: ata janë më tepër administrativ se sa të karakterit politik. Papërshtatshmëria, arbitrariteti dhe paqëndrueshmëria e atyre kufijve del sheshit atëherë kur ata kuptohen si kufij nacionalë. Për asnjë republikë në Jugosllavi, ndoshta me përjashtim të Sllovenisë, kufijtë nuk janë adekuatë, e më së shumti për Serbinë. A duhet t’ua kujtoj faktin se jashtë Serbisë së ngushtë jetojnë 40% e serbëve (...)? Në momentin kur rrethanat e detyrojnë ta rivendosë shtetin nacional, a mundet populli serb të jetë indiferent ndaj

e ka marrë pushtetin qysh në vitin 1974, menjëherë pas miratimit të Kushtetutës 1974, dhe ai krah, i pakënaqur me pozitën e serbëve jo vetëm në Kosovë, po kudo në Jugosllavi, përgatitet për luftë për një dekadë, dhe se Slllobodan Millosheviqi nuk ka ardhur nga «anonimitetit i një bankari», si hamendëson Vllasi²², por është produkt i përgatitur mirë i kësaj klase politike unitariste. Kjo politikë unitariste e përdori Kosovën dhe revolucionin 1981 si shkas për të kaluar në ofensivë jo vetëm kundër Kosovës, por kundër konceptit federal dhe liberal të Jugosllavisë dhe është përgjegjëse për të gjitha luftërat në Jugosllavi, sepse synoi të krijojë një asi federate apo asi shteti ku të gjithë serbët të je- tonin në një shtet.²³ Për politikën unitariste serbe Kosova është shkas dhe mit i shpërdorur dhe jo qëllimi final. Sigurisht, «qëllimi final» i serbëve do të ndodhte më lehtë pa Revolucionin 1981. Ndodhi e kundërta: Revolucionin 1981 u shërbeu shqiptarëve, por edhe të tjerëve, si sllovenëve, kroatëve, myslimanëve dhe më vonë edhe malazezëve për vetëdijesim nga rreziku i unitarizmit serb dhe për përgatitje për luftën që po dukej në skenën jugosllave. Kështu e vlerëson Sonja Biserko rolin e kësaj politike unitariste:

pjesëve të veta të shumta jashtë RS Serbisë? Si është e njohur mire, jashtë kufijve të Serbisë populli serb jeton edhe në katër nga pesë republikat e tjera. Mirëpo, në asnjërën prej atyre republikave ai nuk mund të jetojë si vetja. Në Kroaci dhe Maqedoni populli serb nuk ka kurrfarë të drejtash të garantuara kushtetuese në jetën nacionale. (...) Në RS të Bosnjë e Hercegovinës populli serb, ani pse e përbën shumicën e popullatës, faktikisht nuk ka mundësi ta përdorë as shkrimin e vet cirilik. (...) Ndërsa në RS të Malit të Zi populli serb nuk ka të drejtë as në emrin e vet nacional... Populli serb duhet t'i kthehet vetes, duhet të mendojë në ekzistencën e vet, duhet të fillojë të luftojë për identitetin dhe integritetin e vet rrezikshëm të kërcënuar.” (Cituar nga Kovanje antijugoslovenske zavere, Knjiga 1, Uredila i priredila: Sonja Biserko, Beograd 2006, fq. 94-5).

²² Azem Vllasi, Majstori mraka, Globus, Zagreb, 1990, fq. 8.

²³ Audrey Helfant Budding, «Srpski nacionalizam u dvadesetom veku», raport i ekspertit në Gjykatën Penale Ndërkombëtare për ish Jugosllavinë, Lënda nr. IT-02-54-T, Prokurori kundër Slllobodan Millosheviqit. Cituar sipas: Predmet Milosevic (IT-02-54) - Podnosenje izmenjenog izvestaja vestaka Mortena Torkildsena (icty.org) (shikimi i fundit: 21.5.2021).

«Koha do të tregojë se çfarë kuptimi dhe roli pati ky grup i profesorëve të Fakultetit Juridik, jo vetëm në kundërshtimin e karakterit federal të Jugosllavisë, por edhe në formulimin e qëllimeve të revolucionit anti- burokratik të vitit 1989, i cili e shtyri Jugosllavinë në luftë të përgjaksh- me».²⁴

Fundi i klasës politike zyrtare të Kosovës ishte edhe fundi i iluzionit të një pjese të shqiptarëve, se Kosova mund të prosperojë brenda sistemit kushtetues, politik e ekonomik të Serbisë dhe Jugosllavisë. Në fakt, ishte fundi i iluzionit apo i mashtrimit komunist jugosllav se shqiptarët e pushtuar nga Mbretëria Jugosllave do t'i bashkohen Shqipërisë (Kongresi i Dresdenit, 1928), apo se shqiptarët do të vendosin vetë për të ardhmen e tyre pas përfundimit të luftës antifashiste dhe nacionalçlirimtare (AVNOJ, 1943), apo se kërkesa për bashkimin me Shqipërinë e tokave shqiptare në Jugosllavi është e drejtë, por nuk do ta kuptonte nacionalizmi serb, si i thotë Tito Enver Hoxhës në takimin e tyre në vitin 1946 në Beograd.²⁵ Klasa politike zyrtare i akuzoi demonstruesit se e rrënuan autonominë e Kosovës, por në të vërtetë ata vetë nuk patën guxim ta thonë të vërtetën dhe ta mbrojnë «veprën e vet».²⁶ Fundi i plotë i kësaj politike zyrtare, i krijuar mbi idealet e rrejshme të «vëllazërim-bashkimit» nën tutelën serbe, ka ndodhur më vonë, por në vitin 1981 fillon vdekja e kësaj klase politike dhe e propagandës së saj.

Në vitin 1981 u ndeshën përfundimisht dy politikat shqiptare në Kosovë: politika zyrtare komuniste pro-jugosllave dhe politika shqiptare për Kosovën e çliruar nga sundimi i Beogradit, të cilën po e

²⁴ Kovanje antijugoslovenske zavere, Knjiga 1, Uredila i priredila: Sonja Biserko, Beograd 2006, fq. 19.

²⁵ Srbija i Albanci/Pregled politike Srbije prema Albancima od 1913. do 1945, godine, Casopis za kritiko znanosti, Ljubljana, 1989, fq. 84.

²⁶ Fadil Hoxha thoshte: «Ne gjendemi para një situatë shumë të vështirë. Na është future thika në shpinë. Këtë që e ndërtuam më se 40 vjet u bënë përpjekje të na shkatërrojnë e të na bëjnë copë e grimë dhe që të na qohen lugetër gjërat më të këqija...». Shih në: Vlerësimi i shkaqeve, i rrethanave dhe i pasojave të demonstrative armiqësore dhe organizimi dhe veprimi i LK dhe i fuqive të tjera të organizuara socialiste në Kosovë, «Komunisti», Prishtinë, 1981, fq. 257.

bartte një klasë e re politike revolucionare. Kjo ndeshje nuk ishte e butë, ashtu si ka mundur të jetë, por mjaft e egër. Përveç vrasjeve, burgosjeve dhe dënimeve tepër të larta, arratisjeve, dëbimeve dhe dhunës së ushtruar mbi pjesëtarët e klasës së re politike, krerët e politikës zyrtare u angazhuan deri edhe në çrrënjosjen e «armikut», si shpreheshin ata.²⁷

Gazeta «Rilindja», zëdhënëse e komunistëve të Kosovës, pas demonstratave të vitit 1981 vlon nga tituj e tekste luftënxitëse kundër «armiqve»; «irredentistëve» e «kontra revolucionarëve», tre terma me të cilët përkufizoheshin demonstruesit dhe përkrahësit e tyre. Tituj si: «Kundër veprimtarisë armiqësore do të ndërmerren të gjitha masat përkatëse»²⁸; «Asllan Fazliu: Përgjigje armikut-mobilizimi në punë»²⁹; «Halil Turku: Personeli mësimor i universitetit u vu hapur kundër elementëve armiqësor»³⁰; «Kundër veprimit armiqësor-pa kompromis»³¹; «Shefqet Mustafa: Çrrënjosja e veprimtarive armiqësore kërkon angazhim afatgjatë»³²; «Mbledhja e KQ të LK të Serbisë/ Qëllimi i kontrarevolucionarëve ishte shkatërrimi i rendit kushtetues në RSFJ, Serbi e Kosovë»³³; «LK ka

²⁷ Në mbledhjen e XVII të Komitetit Krahinor të Lidhjes Komuniste të Kosovës, mbajtur më 5 maj 1981, në Prishtinë, Fadil Hoxha, udhëheqësi më autoritativ i Kosovës komuniste, ndër të tjera thoshte: «Fitorja nuk është në anën e nacionalizmit, të irredentizmit e të stalinizmit, por fitorja është në anën tonë, pa marrë parasysh që duket thajse e kemi humbur rundin e parë. Tash rundin e dytë e fituam ne, të shohim si do të duket e treta. Por, kjo është fitorja e jonë, duhet të jetë jona. Askush në këtë vend nuk ia mendon të keqen popullit shqiptar, as në Kosovë, as në Jugosllavi. Por, përkundrazi, ia do të mirën. Por, këta njerëz të poshtër që na bënë këtë, këta organizatorë të këtyre demonstrative e të këtij aktiviteti armiqësor, kanë hesape të tjera.» Shih në: Vlerësimi i shkaqeve, i rrethanave dhe i pasojave të demonstrative armiqësore dhe organizimi dhe veprimi i LK dhe i fuqive të tjera të organizuara socialiste në Kosovë, «Komunisti», Prishtinë, 1981, fq. 260.

²⁸ «Rilindja», 3 prill 1981.

²⁹ «Rilindja», 8 prill 1981.

³⁰ «Rilindja», 8 prill 1981.

³¹ «Rilindja», 8 prill 1981.

³² «Rilindja», 24 maj 1981.

³³ «Rilindja», 7 maj 1981.

fuqi dhe mundësi të krijojë front të gjerë luftë kundër çdo veprimtarie armiqësore, kontrarevolucionare»³⁴ etj.

Në një studim për diskursin e gazetës Rilindja në vitin 1981, Arlinda Guri numëron fjalët mbizotëruese në tekstet informative dhe politike të kësaj gazete nga 3 prill-31 dhjetor 1981:

Fjala e përdorur	Nacionalizëm	Armiqësor	Irredentist	Diferencim Ideo-politik	Vllaznim-bashkim	Forca kontrarevolucionare	Lidhja Komuniste Jugosllave	Lidhja Socialiste
Hera e përdorimit	1934	1732	817	533	437	343	328	271

Tabelë e krijuar sipas numërimit të Arlinda Gurit.³⁵

Ndërsa fjalë të tjera të përdorura dendur janë edhe: anti-jugosllav, antiqeverisëse, antisocialist, armiku i brendshëm, armiku i jashtëm, armiku nuk po pushon, demaskimi i armikut, destabilizim i situatës politike, diferencimi ideopolitik, indoktrinimi i rinisë, jo-syçelëti, keqinformim, lufta nacionalçlirimtare, luftën kundër shovinizmit, marrëdhëniet ndërnacionale, marrëdhëniet fqinjësore, mbjellja e

³⁴ «Rilindja», 15 prill 1981.

³⁵ Arlinda Guri, Ligjërimi ideologjik i gazetës «Rilindja» në vitin 1981, tezë masteri, Universiteti i Prishtinës, Fakulteti i Filologjisë, Departamenti i Gazetarisë, mbrojtur më 14.04.2015.

urrejtjes ndërnacionale, mbrojtja e përgjithshme popullore, mos efikasitet, oportunistë, parulla armiqësore, parulla demagogjike, përmbysja e rendit kushtetues, përmbysja e sistemit, propaganda nga armiku, propaganda nga Shqipëria, realizimi i Programit Aksional të Komitetit Krahinor të LK-së, stabilizim i gjendjes, veprimtaria armiqësore nuk po pushon, veprimtaria armiqësore etj.³⁶

Klasa e politikanëve komunistë të Kosovës, e krijuar gjatë LDB dhe menjëherë pas saj, e rritur dhe e ngritur nën mbikëqyrjen e Beogradit zyrtar, e pati të shkruar dështimin që nga hapat e parë: fitorja e saj, më 1945, kundër nazifashizmit përfundoi me shpalljen e gjendjes së luftës në Kosovë dhe në vrasjen e dhjetëra mijëra shqiptarëve të Kosovës. Fillimisht, shqiptarët e panë këtë klasë si zgjatim të armikut dhe e identifikuan me të. Po ashtu, ndarja e shqiptarëve dhe e trojeve të tyre në tri republika jugosllave, sado duke krijuar një territor unik në Kosovë, la jashtë kufirit të saj po aq territor dhe shqiptarë sa vetë Kosova, që një strategji e kopjuar nga Mbretëria Jugosllave për ta parcializuar jo vetëm territorin por edhe fuqinë zhvilluese të shqiptarëve. Më vonë kjo klasë politike arriti disa suksese, si arsimiti i shqiptarëve, zvogëlimi i lartë i shkollës së analfabetizimit, hapja e shkollave shqipe deri te themelimi i Universitetit të Prishtinës në vitin 1970, elektrifikimi i pjesës më të madhe të vendit, krijimi i një industrie minerare dhe industrie të lehtë, por dështoi ta arrinte një zgjedhje për shqiptarët, ashtu si kishin vendosur komunistët gjatë LDB, në AVNOJ 1943 dhe në Bujan 1993-94. Krijimi i autonomisë së Kosovës sado e ndihmoi zhvillimin e Kosovës dhe të shqiptarëve, nuk e jepte kornizën për zhvillimin e barabartë të shqiptarëve e të Kosovës me popujt dhe republikat e tjera Jugosllave. Komunistët dështuan ta barazojnë Kosovën dhe shqiptarët me republikat tjera jugosllave. Por, dështimi që iu vulos në ballë kësaj klase politike, politikisht dhe moralisht, ndodh në vitin 1981, kur pas demonstratave të para të shqiptarëve, ajo jo vetëm u bashkua me politikën antishqiptare

³⁶ Arlinda Guri, Ligjërimi ideologjik i gazetës «Rilindja» në vitin 1981, tezë masteri, Universiteti i Prishtinës, Fakulteti i Filologjisë, Departamenti i Gazetarisë, mbrojtur më 14.04.2015.

të Beogradit, por në disa raste i parapriu asaj, si është rasti me shpalljen e demonstratave të para të 11 marsit si armiqësore.³⁷

Ajo doli hapur dhe hovshëm kundër demonstruesve dhe politikës së tyre me të gjitha mjetet e dhunës, si dhe me një diskurs lufte, në të cilin revolucionarët që e kërkonin paqësisht Republikën e Kosovës quheshin armiq, kontrarevolucionarë dhe irredentistë të cilët duhet shpartalluar. Ajo e bëri këtë jo aq pse vërtetë ishte kun- dër Republikës së Kosovës sa për ta shpëtuar veten nga rrufeja që vinte nga politika unitariste dhe nacionaliste e Serbisë. Ajo nuk e arriti asnjërin: as e shpartalloi revolucionin e as e shpëtoi veten. Vazhdoi të qeverisë nën tutelën e Beogradit deri në vitin 1989, duke degraduar gjithnjë e më shumë, deri sa erdhi në pushtet Slllobodan Millosheviqi dhe e eliminoi, në vitin 1989.

³⁷ Në mbledhjen e përbashkët të Kryesisë së KSA të Kosovës dhe të Kryesisë së LK të Kosovës, mbajtur menjëherë pas demonstratave të 11 marsit, pati dy pikëshikime: 1. janë demonstrata me karakter social dhe duhej trajtuar me kujdes; 2. janë demonstrata armiqësore dhe duhej trajtuar me organet e pushtetit. Vetëm mbas pak ditësh do të fitojë vija e dytë, me ndihmën dhe direktivat e organeve qendrore të Federatës Jugosllave. Ndërsa në mbledhjen e 18-të të Komitetit Krahinor të Lidhjes Komuniste të Kosovës, mbajtur më 23 maj 1981, u miratua «Programi aksional i veprimit të Lidhjes së Komunistëve të Kosovës në luftën kundër forcave armiqësore e kundërrevolucionare dhe për stabilizimin e gjendjes politike në Krahinë», në hyrjen e të cilit thuhet: «Komiteti Krahinor i Lidhjes së Komunistëve të Kosovës, KQ i LK të Serbisë dhe KQ i LK të Serbisë dhe KQ i LK të Jugosllavise vleresuan se demonstratat në Kosove kane karakter armiqësor dhe kunderrevolucionar dhe se jane pjese perberese e veprimit te organizuar te armikut te brendshem dhe te jashtem nga pozitat e nacionalizmit dhe te irredentizmit shqiptar. Qellimi i ketyre aksioneve armiqesore ishte qe, me krijimin e destabilizimit ne Kosove, ne RS te Serbisë dhe ne Jugosllavi, te shkatërrohet vellazerimi, bashkimi dhe bashkejetesa, te rrenohet veteqeverisja dhe rendi kushtetues, te rrezikohet integriteti i RSFJ-se dhe te destabilizohet kjo pjese e Ballkanit. (Cituar nga gazeta »Rilindja», 29.V. 1981).

Mendimi i ri dhe baza e klasës së re politike

Revolucioni 1981 është themeltar për një politikë të re dhe për një klasë të re politike në Kosovë: aty fillon krijimi i klasës politike e cila do ta udhëheq, me ndryshime të vogla, lëvizjen çlirimtare të Kosovës deri në fitore, më 1999. Kjo klasë e re asnjëherë nuk qe një strukturë unike dhe e vetme, por një strukturë me shumë qendra vendosjeje, për shkak të veprimit në një shtet diktatorial, më shumë e fshehtë se e hapur, e zhvilluar sa brenda Kosovës po aq edhe në Mërgatë, po të gjitha këto pjesë të mbledhura rreth idesë për çlirimin e Kosovës nga Serbia/Jugosllavia.

Në hap me rënien dhe degradimin e klasës komuniste të Kosovës po ngrihej një klasë e re politike, ajo e cila organizoi, mbështeti e përkrahu dhe u formësua në Revolucionin 1981 dhe nga grupet e fshehta patriotike, pjesëtarët e së cilës pushteti jugosllav dhe ai kosovar i vranë në demonstrata, i burgosën dhe torturuan, i dënuan me dhjetëra vite burg, i dëbuan në vendet e huaja etj. Në atë vit u shpërfaq botërisht një ndryshim në mendimin politik, kulturor dhe strategjik shqiptar: intelektualët e rinj nuk janë në gjendje të durojnë më sundimin serb dhe qeverisjen e Kosovës në emër të këtij sundimi, e bëjnë publik aktivitetin e tyre për krijimin e shtetit të Kosovës. Ata janë njerëz që besojnë në veten e tyre dhe në misionin që kanë. Nuk ju bëhet vonë pse kanë kundër vetes gjithë Jugosllavinë, njërin prej shteteve më të forta dhe më strategjike në gjeostrategjinë globale të asaj kohe.³⁸ Ata krijuan konceptin e tyre për shoqërinë, për kulturën e për politikën, përcaktuan rrugën e Kosovës drejt përparimit ndaras nga rruga e Serbisë. Ata nuk janë snobët e së kaluarës, për të cilët Beogradi ishte qendra politike, ndërsa në aspektin kulturor-metropol. Kjo klasë e inteligjencies së re e krijoi imazhin e shqiptarit modern, i cili ka botëkuptimin e vet për jetën, shtetin dhe politikën, e për të cilat punon

³⁸ Shih më gjerësisht Bajram Kosumi, Koncept për mendimin e ri politik, Brezi 81, 2001.

deri në vetëmohim.³⁹ Si opozitë e dyfishtë, e Jugosllavisë dhe e klasës politike komuniste në Kosovë, si dhe opozitë e moralit dhe koncepteve politike të shoqërisë së atëhershme shqiptare, ajo inteligjencie e re vuri themelet e një filozofie të re politike dhe të strategjisë së re për çlirimin e Kosovës, e cila reflektoi në të gjitha fushat jetësore shqiptare. Ajo nuk shkroi një manifest a një program, por hap mbas hapi, vit pas viti artikuloi identitetin e vet politik e filozofik dhe e afishoi atë në shumë mënyra. Ky mendim i ri shprehet në shumë tema, por në mënyrën më të shumanshme është artikuluar në politikë, në mendimin filozofik e sociologjik, në kulturë dhe në letërsi. Mendimi i ri i Adem Demaçit, Kadri Zekës, Jusuf Gërvallës, Ukshin Hotit, Hydajet Hysenit, etj. udhëhoqën këtë klasë të re të inteligjencies. Esenca e këtij mendimi mund të përkufizohet me dy kahe:

- është vazhdimësi e mendimit më të përparuar të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare;
- është i ndërlidhur me mendimin humanist të shekullit XX, shpesh herë të ndërlidhur me marksizmin origjinal dhe të majtën moderne evropiane, duke anashkaluar dhe kundërshtuar komunizmin e tipit sovjetik, si në teori ashtu edhe në praktikë.

Kjo klasë politike e kaloi një pjesë të jetës nëpër burgjet jugosllave. Nuk pati burg në Jugosllavi ku nuk mbajti një duzinë të dënuarve politikë shqiptarë. Në mesin e këtyre të burgosurve më i

³⁹ Tregimet për shqiptarin e pa punë, pa para, snob, që bën përplot gabime kur e flet serbishten (dhe kjo i bën të gajasen serbishtfolësit) dhe që mundohet të përshtatet e të servilohet (përkundër karakterit të tij të egër e të panënshtuar) kanë qenë stereotipe mbizotëruese në mendësinë e elitave serbe, deri edhe në mendësinë popullore. Ky perceptim ka jetuar gjatë, poende edhe sot mund të vërehen reminishencat e tij në rrjetet sociale të internetit. Për këtë perceptim ka një sërë punimesh, ndër të cilët veçoj: Bozidar Jezernik, *Europa e egër*, Plejad, Tiranë, 2010.; Figura neprijatelj: preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa, Edicija TonB, Beograd, 2015 etj.

famshmi qe Adem Demaçi, i cili në vitin 1981 gjendej në vuajtje të burgimit të tretë. Ai, më aktivitetin e tij politik, me Programin politik dhe Statutin e organizatës së tij «Lëvizja Revolucionare për Bashkimin e Shqiptarëve» (1964), me qëndrimin e paepur në burg, po aq edhe me romanin e ndaluar nga regjimi “Gjarpijtë e gjakut” (1958), u bë simboli i lëvizjes çlirimtare të Kosovës.

Kjo klasë politike krijoi, motivoi e nxiti procese jo vetëm politike, por edhe kulturore, letrare, artistike etj. Ndër këto, vlen të dallohet shfaqja më e suksesshme: letërsia nga burgu. Nga viti 1981 dhjetëra të burgosur politikë shkruan nëpër burgje, në mënyrë të fshehtë, një letërsi të re, në zhanre të ndryshme, me mbizotërim të lirikës dhe të epistolarit, e cila u botua pas rrënimit të komunizmit, në vitet nëntëdhjetë dhe i dha letërsisë shqipe disa vepra të rëndësishme. Këtu vlen të përmenden: poetët Merxhan Avdyli, Bajram Kosumi, Ismail Syla, Hydajet Hyseni, Murteza Xajë Nura, Jonuz Jonuzaj, Halil Alidemaj, Vezir Ukaj, Sylë Mujaj, Besim Zymberi, Fehmi Berisha, Martin Çuni, Berat Luzha, Enver Topalli etj.; romansierët dhe memoaristët: Emin Kabashi, Gani Sylaj, Muhamet Rogova, Januz Januzaj etj.; ose vlen të përmenden edhe libra antologjikë të cilët bënë çoka në letërsinë shqiptare, si Libri i Lirisë (1991) dhe Letra nga burgu/libër i censuruar (2004).

Revolucioni e ndikoi edhe artin e kulturën shqipe që krijohej e publikohej legalisht, në riorientimin e tyre kah trungu i tyre kombëtar, pas një kohe hamendësimesh, trysnish e luhatjesh.⁴⁰

⁴⁰ Pervëc realizmit socialist me «fryme jugosllave» te cilen e propagandon në Prishtinë emisari i Lidhjes Komuniste Jugosllave, shkrimtari Dobrica Cosiq, edhe lëvizja e pare letrare kunder realizmit socialist në letersi, e identifikuar me artikullin «Vox clamenti in deserto» (Rilindja, 1971), kerkon nje shkeputje nga ndikimi i socrealizmit shqiptar dhe nje orientim kah shembulli i Beogradit letrar. Kjo e fundit, per dallim nga angazhimi i Cosiqit, kishte te bente ekskluzivisht me metoden letrare po jo edhe me permbajtjen kombetare te letersise.

Kualiteti i ri në lëvizjen çlirimtare të Kosovës

Lëvizja çlirimtare në Kosovë fillon menjëherë mbas përfundimit të Luftës së Parë Botërore, me Hasan Prishtinën, Hoxhë Kadri Prish- tinën dhe Komitetin «Mbrojtja Kombëtare e Kosovës» (1918), vazhdon me Luftën Kaçake (1918-1928), gjatë LDB bashkëpunon me forcat partizane që luftonin kundër nazifashizmit, vazhdon me kryengritjet e menjëhershme pas LDB, të udhëhequra nga Shaban Polluzha, Mulla Idrizi, Adem Voca etj., vazhdon me grupet e fshehta patriotike të udhëhequra nga Gjon Sereçi, Metush Krasniqi, Adem Demaçi, Kadri Osmani, Hydajet Hyseni etj. Në vitin 1968 këto grupe patriotike arritën të organizojnë demonstratat, për herë të parë pas LDB, me kërkesa për realizimin e të drejtave kombëtare shqiptare në Ju- gosllavi. Kjo histori e grupeve të fshehta patriotike ka një lakore ngritjeje dhe rënie të thella. Për shkak të kushteve thellësisht të fshehura në të cilat vepronte lëvizja shfaqti disa vështirësi e dobësi, por dy janë më të mëdhatë: diskontinuiteti dhe copëzimi.

Midis secilës lëvizje që përmendëm në paragrafin e mësipërm, ka një shkëputje. Sado ideja e çlirimit dhe secili grup politik a organizim i mëhershëm e ka motivuar dhe nxitur më të riun, shkëputja midis tyre është e thellë, sa që grupi i ri fillonte pothuajse prej zeros. Ky diskontinuitet shpërfaqte pengesën më të madhe në finalizimin e suksesshëm të çfarëdo lëviz- jeje çlirimtare. Copëzimi i lëvizjes çlirimtare po ashtu diktohej prej koniunkturave në të cilat vepronte Lëvizja: ose thellësisht të fshehta, ose ushtarake. Lëvizja asnjëherë nuk arriti të krijojë një organizatë politike gjithëpërfshirëse, ose një organizim ushtarak gjithëpërfshirës, por u copëzua në grupime më të vogla, e kjo po ashtu e bënte të pamundur finalizimin e suksesshëm të misionit të tyre. Po aq i dëmshëm shfaqet edhe sektarizmi: për shkak të fshehtësisë së thellë të veprimit, anëtarët e një grupi vepronin dhe ndërlidheshin me vështirësi me qytetarë të tjerë, e kjo i bënte grupet të pasuksesshme. Në Revolucionin vitit 1981, idetë politike për çlirim dhe për Republikën e Kosovës, organizimi i demonstratave të paqësore për Republikën, si dhe organizimi i fshehtë

shpërthejnë rrethin e grupeve e organizatave patriotike të fshehta dhe shndërrohen në ideologji e kërkesa politike popullore. Edhe pse pushteti i ndëshkon rëndë demonstruesit, i vret, i ndjek, i dënon me shumë vjet burg ndërsa familjeve të tyre ua heq të drejtat qytetare, si përjashtim nga puna, përjashtim nga shkollimi, lëçitje, diferencim etj., demonstratat nuk ndalen, përkundrazi shtohet në një progresion gjeometrik numri i personave dhe i grupeve që veprojnë në platformën e Republikës së Kosovës. Lëvizja çlirimtare e Kosovës, pra, tejkalon kufijtë e grupeve ilegale dhe merr një përmasë e formë të re. Energjia e akumuluar gjatë disa dekadave të sundimit serb të Kosovës në këtë vit krijon themelin e një rezistence paqësore dhe të armatosur për pavarësi. Prej vitit 1981 në lëvizjen çlirimtare të Kosovës nuk kemi të bëjmë vetëm me grupet e organizuara që veprojnë në fshehtësi, apo vetëm me indi- vidë, por kemi të bëjmë me një lëvizje aktive, një lëvizje popullore, e cila nuk u ndal deri në fitoren përfundimtare. Demonstratat e viti 1981 vetëm janë nisur nga grupe studentësh dhe organizata të fshehta patriotike, por pjesën tjetër e marrin përsipër dhe vazhdojnë vetë qytetarët, sidomos demonstratat e 1 dhe 2 prillit 1981. Edhe në vitet pasuese organizimin do ta bëjnë përsëri grupe të fshehta patriotike, por shfaqet prirja për bashkimin e këtyre grupeve, për koordinimin e veprimeve dhe ka një vazhdimësi të veprimit.

Në vitin 1981 nuk ka pasur një qendër që organizoi dhe koordinoi të gjitha veprimet për Republikën e Kosovës. Ka pasur shumë grupe qytetarësh, studentë, intelektualë, punëtorë, fshatarë, deri edhe te fëmijët, të cilët vepronin në grupe të vogla, por gjithnjë rreth një qëllimi të përbashkët: Kosovës Republikë. Vetëm demonstratat e para, ajo e 11 marsit dhe e 26 marsit kanë pasur organizatorë konkretë, grupe të studentëve, dhe ato demonstrata artikuluan kërkesat themelore politike e ekonomike si dhe formatin e demonstratës, të cilat u përhapën në gjithë Kosovën. Ka pasur shumë grupe tjera, në të gjitha komunat e Kosovës, të cilat në mënyrë krejtësisht të pavarur, organizuan demonstrata në çdo cep të mundshëm, apo zhvilluan aktivitete të tjera, si shkrimi i parullave. Kjo situatë, në të cilën një pjesë e gjerë e popullatës vepron në një kahe të caktuar politike pa një qendër

organizative është shumë e kuptueshme dhe e përputhshme me rrethanat e një vendi diktatorial komunist si Jugosllavia. Në të njëjtën kohë, Lëvizja çlirimtare e Kosovës e shfrytëzoi këtë rast për të bashkuar në një organizatë të madhe të gjitha grupet e fshehta patriotike që vepronin në Kosovë dhe kështu u krijua Lëvizja Popullore për Republikën e Kosovës (1984). Por, edhe mbas këtij bashkimi, sado LPRK pati rolin e një qendre për disa kohë, përsëri shumë grupe të fshehta patriotike dhe individë veprojnë në mënyrë të pavarur, por rreth qëllimit të përbashkët. Vetëm mbas Revolucionit 1981 Lëvizja çlirimtare e Kosovës shndërrohet në një forcë politike gjithë popullore, e organizuar apo e koordinuar në pjesën më të madhe nga një qendër, e cila vepronte fshehurazi nga pushteti serb/jugosllav. Kjo lëvizje tash nuk do të ketë shkëputje as rifillim nga zero, por do ta ndërtojë një lakore të revolucionit gjithnjë në rritje deri në vitin 1999, me çlirimin e Kosovës. Këto ndryshime të thella dhe kualitative e kuantitative e bëjnë të mundshme, teorikisht e praktikisht, përkufizimin e Lëvizjes pas vitit 1981 si Revolucion 1981. Kjo është e mundur për disa arsye themelore:

- kërkesat politike të grupeve të fshehta patriotike bëhen kërkesa gjithë popullore dhe populli del në skenën politike me këto kërkesa;
- krijohet një qendër politike që e bashkon pjesën më të madhe të grupeve të fshehta patriotike;
- nga 1981 e deri në përfundimin e luftës në Kosovë, ky revolucion nuk ndalon as nuk shkëputet, sado ndryshon forma veprime, por paraqitet si një tërësi e pandashme.

Orientimi programor, politik e filozofik i revolucionit deri në çlirim

Parullat e shkruara dhe të brohoritura në demonstratat e vitit 1981 paraqesin boshtin programor dhe strategjik që do të ndjekë Revolucionin deri në çlirimin e Kosovës. Parulla Kosova Republikë

ësh- të kërkesë për shtetin e Kosovës, shtet i barabartë me republikat e tjera Jugosllave. Republikat e Federatës Jugosllave kishin një shkallë të lartë të pavarësisë dhe mund të planifikonin të ardhmen e tyre pavarësisht nga prirjet unitariste të Republikës së Serbisë. Ato kishin të drejtën e vetëvendosjes deri në shkëputje nga Federata, në rast të rrezikimit të saj nga ekspansioni apo një lufte nga Serbia, gjë që u shfaq në realitet në vitet '90-'99. Prandaj shqiptarët e kërkonin me ngulm Republikën e Kosovës.

Parulla «Kosova Republikë» u bë formula dhe simboli politik i të gjitha ndryshimeve rrënjësore të vitit 1981 e këndej. Ajo nënkuptonte ripërkufizimin e pozitës kushtetuese të Kosovës në Federatën Jugosllave, duke e shkëputur Kosovën nga Serbia, ndërsa në aspekte të tjera politike ajo nënkuptonte ndarjen e rrugës së Kosovës dhe të shqiptarëve në Jugosllavi nga politika hegjemoniste e militariste që po përgatitej në Beograd. Këtë ndarje e dëshmon edhe më qartë parulla tjetër «Jemi shqiptarë, s'jemi jugosllavë!», e brohoritur po në demonstratat e 26 marsit, e cila kundërshton politikat hegjemoniste serbe të shprehura përmes shpikjes së «kombit jugosllav»⁴¹ dhe tendencat unitariste serbe për një federate jugosllave nën hegjemoninë serbe.

Kërkesa për Republikën e Kosovës nuk ka lindur në demonstratat e vitit 1981, ani pse ajo u bë kërkesa dominuese. Ajo u artikulua për herë të parë publikisht në demonstratat e vitit 1968 në Prishtinë.⁴² Kjo kërkesë u diskutua edhe në vitet, 68-74 në proceset e ndryshimeve të kushtetutës jugosllave në disa raste në forume zyrtare në Kosovë,

⁴¹ Aspiratat serbe, të imponuara edhe në udhëheqjen e federatës Jugosllave, prireshin në drejtim të një shteti centralist, në të cilin kombi serb e kishte fjalën kryesore për gjithçka dhe përhapte hegjemoninë e vet. Produkt i kësaj ideologjie është edhe shpikja e kombit jugosllav, i cili shihej si maskë për ç'kombëtarizimin e myslimanëve të Bosnjës e Hercegovinës dhe të shqiptarëve në Maqedoni e në Kosovë.

⁴² Selatin Novosella, Kosova '68/Demonstratat e vitit 1968, Logos-A, 2012, fq. 196.

atëherë kur u krijua besimi se vërtetë Jugosllavia mund të demokratizohej dhe mund të decentralizohej, prandaj shqiptarët e Kosovës mund ta hapin çështjen e statusit të tyre kushtetues. Ideja për Republikën e Kosovës u mbështet edhe në tubimet publike për ndryshimet kushtetuese gjatë verës së vitit 1968, organizuar nga pushteti vendor, thotë Ana Lalaj.⁴³ Në këtë periudhë, me nxitjen e politikanëve komunistë shqiptarë, u shtrua edhe kërkesa për krijimin e Republikës së Kosovës, mirëpo po këta politikanë, kur morën sinjale negative nga kreu i Lidhjes Komuniste Jugosllave, u tërhoqën nga kërkesa.

Duke qenë se kërkesa për Republikën e Kosovës ka një histori edhe para vitit 1981 dhe gëzonte një përkrahje të hapur nga Lëvizja për çlirimin e Kosovës por edhe një përkrahje të heshtur nga një pjesë e klasës komuniste në pushtet që nga viti 1972-74⁴⁴, kjo e shpjegon njëri prej arsyeve se pse kjo kërkesë e brohoritur në vitin 1981 u përhap aq shpejt dhe u bë gjithë populllore. Arsyeja kryesore e përhapjes së shpejtë të kërkesës për Republikë qëndron te fakti se u brohorit nga studentët, në demonstratën e 26 marsit. Brohoritja e parullës nga studentët pati ndikim të madh te popullata. Si është dëshmuar edhe më herët (1968), por edhe më vonë (1997/98) klasa e studentëve ka pasur në shoqërinë shqiptare ndikim më të madh se çdo klasë tjetër, për shkak të proceseve iluministe nëpër të cilat po kalonte shoqëria kosovare në atë kohë. Klasa e studentëve gëzonte një farë statusi moral të shenjtë, prandaj kërkesat e tyre përfaqësoheshin shumë shpejt nga strukturat e tjera të shoqërisë.

Në anën tjetër, grupet e fshehta patriotike, të cilat e mbanin të shpalosur flamurin e çlirimit dhe të bashkimit të Kosovës me Shqipërinë, e panë kërkesën për Republikë si fazën e parë të lirisë dhe hapin e parë drejt bashkimit me Shqipërinë.

⁴³ Ana Lalaj, Kosova rruga e gjatë drejt vetëvendosjes 1948-1981, 2000, fq. 323-367.

⁴⁴ Selatin Novosella, Kosova '68/Demonstratat e vitit 1968, Logos-A, 2012, fq. 44-50. Shih edhe: Kovanje antijugoslovenske zavere, Knjiga 1, Uredila i priredila: Sonja Biserko, Beograd 2006, fq. 13.

Disa studiues, si Ana Lalaj⁴⁵, kanë bërë një interpretim jo të saktë të kërkesës për Republikë, duke e veçuar si lëvizje më vete, e dallueshme nga lëvizja për bashkimin e tokave shqiptare dhe nga kërkesa për republikën shqiptare në Jugosllavi. E vërteta është se të gjitha kërkesat që fillonin me Republikën e Kosovës, ose me Republikën shqiptare e deri te bashkimi ishin pjesë dhe vizion i së njëjtës lëvizje, të së njëjtës klasë politike dhe një program politik, i përshtatur për rrethana e kushte të veçanta. Mbi këtë bazë, edhe pas rënies së komunizmit, në vitin 1991, partitë politike shqiptare në Jugosllavi formuan një Këshill Koordinues dhe hartuan një platformë të përbashkët për zgjidhjen e çështjes shqiptare në Jugosllavi, e cila fillonte me Republikën e Kosovës në Federatën Jugosllave, e në rast të ndryshimit të kufijve të republikave jugosllave, kërkohej një Republikë Shqiptare në Jugosllavi, e në rast të shpërbërjes së Federatës Jugosllave, kërkohej shteti i pavarur i Kosovës.⁴⁶ Në

⁴⁵ Ana Lalaj, Kosova rruga e gjatë drejt vetëvendosjes 1948-1981, 2000, fq. 320.

⁴⁶ Më 28 gusht 1991, në Prishtinë u themelua Këshilli Koordinues i Partive Politike Shqiptare në Jugosllavi, në përbërje të të cilit ishin 11 parti politike shqiptare nga Kosova, Maqedonia, Mali i Zi dhe Presheva (Lidhja Demokratike e Kosovës, Partia Fshatare e Kosovës, Partia Shqiptare Demokristiane, Partia Socialdemokrate e Kosovës. Partia e Unitetit Kombëtar Shqiptar, Partia Parlamentare e Kosovës dhe Partia Popullore Shqiptare) dhe katër parti të hapësirave tjera shqiptare në ish-Jugosllavi (Partia e Prosperitetit Demokratik, me seli në Tetovë, Partia Demokratike Popullore, me seli në Tetovë, Lidhja Demokratike në Mal të Zi, Partia për Veprim Demokratik, me seli në Preshevë, Partia Demokratike Shqiptare, me seli në Preshevë). Më 11 tetor 1991, ky këshill e miratoi «Deklaratën politike për zgjidhjen e çështjes shqiptare në hapësirën e ish-Jugosllavisë». Deklarata politike parashihte tri opsione për zgjidhjen e çështjes së shqiptarëve në Ballkan:

1. Kosova Republikë, e barabartë me republikat tjera të Federatës Jugosllave, në rast se nuk ndryshohen kufijtë e jashtëm as të brendshëm të Federatës Jugosllave; 2. Republika Shqiptare në Jugosllavi, në rast se kufijtë jashtëm të Federatës Jugosllave nuk ndryshonin, por të brendshmit po 3. Territoret shqiptare të bashkoheshin me Shqipërinë, në rast të ndryshimit të kufijve të jashtëm të Federatës Jugosllave. Cituar nga: <http://www.fjala.mk/2019/01/deklarata-politike-per-zgjidhjen-e-ceshtjes-shqiptare-e-vitit-1991/> (shikimi i fundit: 25.5.2021).

aspektin strategjik është e rëndësishme po aq edhe një parullë tjetër e brohoritur gjatë vitit 1981 e këndej: «Republikë-kushtetutë, ja me hatër-ja me luftë!». Parulla për Republikën e Kosovës dhe kjo parullë kanë qenë më të famshmet dhe më të shpërndarat gjatë vitit 1981 e këndej. Janë shfaqur në forma të ndryshme, p.sh. janë të famshme shkronjat KR, në çfarëdo konteksti që shfaqeshin: në fletore a në libër, në drurin e bankës shkollore, në mur, në rrugë, në faqe malesh, ndërtesa qytetesh a kudo tjetër- aludonin Kosovën Republikë. Shumë shqiptarë u dënuan me burg për shkak të shkrimit të shkronjave KR. Parulla e dytë shfaqet edhe në formë të goditjeve ritmike dhe është ruajtur si e tillë për një dekadë nëpër burgjet jugosllave nga të burgosurit politikë shqiptarë: goditjet në muret e dhomave të qelive, për çdo rrokje një goditje, me dy cezura të vogla dhe një të madhe, ka qenë shenj i njohjes së të burgosurve politikë shqiptarë nga një qeli në tjetrën:

Republikë-kushtetutë, ja me hatër ja me luftë!!!

Kjo parullë është shumë më e rëndësishme nga aspekti semantik. Në pjesën e parë kërkohet republika e Kosovës dhe kushtetuta republikane, ndërsa në pjesën e dytë shpaloset strategjia e veprimit, në formën e alternativës: republika duhet të realizohet me mjete paqësore, pra në marrëveshje midis Kosovës dhe Serbisë, pa dhunë; por nëse paqja nuk rezulton e suksesshme, atëherë duhet të realizohet edhe me luftë, pra me dhunë.

Procesi i krijimit të shtetit të Kosovës ka ecur pikërisht nëpër këtë fill: nga viti 1981 deri në vitet '95-'96 të gjitha lëvizjet, grupimet dhe partitë politike të viteve '90 vepruan me metoda paqësore në realizimin e kërkesës për Republikë dhe për shkëputje nga Jugosllavia. Kur Serbia filloi një seri luftërash kundër aspiratave të secilës republikë për pavarësi dhe vendosi me forcën e armëve një pushtim të ri të Kosovës në përmasa të aparteidit dhe gjenocidit, në vitin 1989,

dhe pas dështimit të zgjedhjes së çështjes së Kosovës në Konferencën e Dejtonit, një pjesë e lëvizjes çlirimtare në Kosovës dhe në Mërgatë formuan Ushtrinë Çlirimtare të Kosovës, e cila luftoi me sukses kundër forcave serbe deri në përfundimin e ndërhyrjes së NATO-s kundër çaveve serbe.

Karakteri demokratik dhe humanist

Revolucioni 1981 nuk qe i dhunshëm e as i armatosur. Është shprehur kryesisht në formë të demonstratave e të protestave, të shtrira gjeografikisht pothuajse në të gjitha qytetet e Kosovës dhe në hapësirat tjera shqiptarë në Jugosllavi, kërkesat politike janë artikuluar me brohoritje dhe me shkrime të parullave në çdo situatë dhe në çdo vend të mundshëm, duke arritur shkallën e një padëgjueshmërie të butë qytetare: qytetarët vazhdojnë jetën dhe punën e përditshme sikur edhe deri atëherë, por në pjesën tjetër të ditës marrin pozicionin dhe përfaqësojnë idetë e kërkesat politike të demonstruesve. Policia heton dhe arreston organizatorë dhe përkrahës të revolucionit, forumet zyrtare politike mbajnë tubime publike në të cilat detyrohen njerëzit të dënojnë publikisht revolucionin, institucionet politike e sociale fillojnë procesin e «lëçitjes», pra të izolimit të organizatorëve të revolucionit nga shoqëria, ndërsa gjykatat fillojnë proceset e dënimeve me burgje jo vetëm për organizatorët e pjesëmarrësit e identifikuar, por edhe për secilin që shkruan simbolin e republikës, dy nismëtares KR. Për brohoritjen e parullës Kosova Republikë njerëzit arrestoheshin, torturoheshin dhe në fund dënoheshin me disa vjet burg.⁴⁷ Në mbledhjen e Komitetit Krahinor të Lidhjes Socialiste të Popullit Punonjës të Kosovës, mbajtur më 13 prill 1981, Azem Vllasi i njofton

⁴⁷ Në Raportin Vjetor të vitit 1982 Amnesty International dëshmonte se 60% e të gjithë të burgosurve politikë në Jugosllavi ishin shqiptarë të dënuar me burgje shumëvjeçare për bindjet e tyre politike. Cituar nga: Të burgosurit politikë shqiptarë në Jugosllavi (1989)/sipas dokumenteve sekrete të Ministrisë Federative të Drejtësisë dhe të Administratës, përgatitur dhe përkthyer nga Sadik Mehmeti dhe Hysen Matoshi, IA, Prishtinë, 2019, fq. 16.

pjesëmarrësit se: «deri më sot në Krahinën tonë janë mbajtur më shumë se dhjetë mijë mbledhje dhe biseda informative, në të cilat kanë marrë pjesë qindra mijëra punëtorë e qytetarë. Rrallë herë në periudhën e pasluftës kemi pasur interesim kaq të madh të punonjësve dhe qytetarëve për t'u njohur me situatën aktuale shoqërore-politike dhe gatishmërinë për t'u angazhuar në mënyrë aktive për zbatimin e politikës së LKJ-së».⁴⁸

Pra, sipas Vllasit, vetëm për një muaj, nga 13 marsi kur është mbajtur mbledhja e parë ku janë dënuar demonstratat, deri më 13 prill, janë organizuar nga Lidhjes Komuniste më shumë se dhjetë mijë Pra, sipas Vllasit, vetëm për një muaj, nga 13 marsi kur është mbajtur mbledhja e parë ku janë dënuar demonstratat, deri më 13 prill, janë organizuar nga Lidhjes Komuniste me shumë se dhjetë mijë tubime publike, në të cilat njëzetë detyroheshin nën kërcënimin e hapur apo të vetekuptuar të ndeshkimit, të denojnë verbalisht dhe të votojnë kundër revolucionit, organizatoreve të tij dhe kërkesave të tij politike. Por, Vllasi nuk përmend që këto tubime po mbaheshin në gjendjen e luftës të shpallur nga Kryesia e Jugosllavisë. Me këto dhe veprime të tjera, pushteti u mundua më kot ta ndante popullin nga revolucioni. Qytetarët detyrohen të marrin pjesë në këto tubime, detyrohen të flasin apo të votojnë kundër revolucionit, përndryshe vetë ata bëhen viktimë të masave represive të pushtetit, por pjesa më e madhe e tyre i sheh këto veprime të pushtetit si formë e dhunës mbi shqiptarët dhe, sapo largohen nga sytë e pushtetit, bashkëndejnë me demonstruesit dhe kërkesën për Republikë. Por, kjo koniunkturë politike i shpërfaqte dy anë politike dhe dy strategji: nga njëra anë janë demonstruesit dhe përkrahësit e gjerë të tyre, të cilët brohorasin, shkruajnë parulla dhe demonstrojnë për Republikën, e në anën tjetër është pushteti komunist, i dirigjuar nga Beogradi, i cili me presion e dhunë mundohet ta përçajë revolucionin dhe përgatitet për taktika edhe më radikale.

Në thelbin e revolucionit të Kosovës ka qenësuar prirja për lirinë, e shprehur në formë të kërkesës për Republikën e Kosovës. Çdo

⁴⁸ Gazeta «Rilindja», 14 prill 1981.

prirje për liri, në thelbin e vet është humaniste dhe demokratike, sepse vetë koncepti liri nënkupton humanizmin dhe demokracinë.

Si shihet, demonstruesit nuk përdorën dhunë, por shteti jugosllav u përgjigj me dhunë: më 2 prill Kryesia e RSFJ shpalli gjendjen e luftës dhe nxori kundër demonstruesve paqësorë ushtrinë, me tanke e me aeroplanë.⁴⁹ Revolucioni 1981 karakterizohet si moment humanist dhe demokratik edhe për shkak të thyerjes së njëmendësisë dhe monizmit komunist. Parullat që u brohoritën në demonstrata dhe u shkruan anembanë Kosovës qenë në kundërshtim të plotë me politikën, ideologjinë dhe praktikën komuniste jugosllave. Edhe pse pati një shfaqje të vogël të sfidimit të monizmi komunist jugosllav edhe një herë më parë, me lëvizjet liberale në Zagreb e në Beograd dhe me demonstratat në Prishtinë e gjetiu në vitet '68-'71, ato lëvizje nuk e përballuan kundërshtimin e pushtetit dhe u ndrydhën e u heshtën. Ndërsa parullat Kosova Republikë, Jemi shqiptarë-jo jugosllavë, Trepça punon për të tjerët, Poshtë borgjezia etj, si dhe qëndrimi i paluhatshëm i të burgosurve politikë shqiptarë gjatë një dekade të tërë rreth kërkesave politike të '81-shit, paraqiti rrezikun më të madh deri atëherë për monizmin jugosllav. Shqiptarët në Kosovë në vitin 1981 filluan ndërtimin e një realiteti tjetër nga ai që ekzistonte në Jugosllavi dhe ky realitet i ri nuk mbërthente vetëm kërkesën për Republikën e Kosovës, po kërkesën për të ndryshuar rrënjësisht gjithë jetën e shoqërinë kosovare dhe shqiptare në përgjithësi. Përveç lëvizjeve liberale të vitit 1968, viti 1981 shfaqet jo si një manifestim

⁴⁹ «Predsedništvo SFRJ i Predsedništvo SKJ doneli su 2 aprila 1981 odluku o »proглаšenju krizne situacije na području SAP Kosova»; usledila je i odluka o proglašenju vanrednog stanja na području opštine Priština i zavođenju mera pripravnosti.» Shih në: Branko Petranović, Momčilo Zečević Jugoslavija 1918-1988. Tematska zbirka dokumenata, dokumenti «Kontrarevolucija na Kosovu», në Dokumenti SKJ, 20. sednica SKJ, Aktivnost neprijateljskih i kontrarevolucionarnih snaga u SAP Kosovu, Beograd, 1981, 9—23., në <http://www.znaci.net/00001/138.htm>, http://www.znaci.net/00001/138_104.pdf.

mode, por si një proces që kërkon ndryshime. Pikërisht në këto ndryshime duhet kërkuar edhe rrënjët e demokracisë së Kosovës.

Në shkrimin e tij «Viti 81 dhe proceset e demokracisë», Ukshin Hoti e thekson lidhshmërinë në mes të vitit 1981 dhe proceseve demokratike në Kosovë në vitet '90.

Pa këtë lidhshmëri nocionet «demokraci» dhe «Evropë», nuk mund të kuptohen drejt, nuk mund të kenë përmbajtje adekuate. Vetëm duke i vënë në relacion me ngjarjet e vitit 1981, me tërë kontinuitetin e ndodhive të viteve '80, mund të arrihet gjer te përcaktimi i drejtë, jo vetëm i përmbajtjes së tyre, por edhe i synimeve të mëtejshme të proceseve të tanishme e të djeshme, si edhe i lidhmërisë së tyre me ato procese të demokratizimit që e synojnë një Evropë të përbashkët për të gjithë popujt e saj (...). Nga ky aspekt, duket se viti 1981 është nyja, zbërthimi i së cilës, e mundëson lëvizjen e drejtë të gjërave dhe të proceseve⁵⁰.

Sipas Hotit, i cili ishte njohësi më i mirë i rrethanave politike të asaj kohe⁵¹, viti 1981 është çelësi i shpjegimit të proceseve të mëvonshme demokratike, jo vetëm të shqiptarëve, po të gjithë popujve (të bllokut socialist) që synojnë një Evropë demokratike. Ky konstatim i rëndësishëm ndërlidhet në radhë të parë me daljen në skenën politike të inteligjencies së re në Kosovë, e cila theu të gjitha paradigmat komuniste dhe unitariste serbe dhe kërkoi të drejtën e një populli për të jetuar i lirë në republikën e vet, dhe nuk u zmbrafs as para Armatën Jugosllave, një prej armatave më të fuqishme evropiane. Kjo qe koha kur po shpërthente në sipërfaqe fuqia demokratike e popujve të shtypur në diktaturat komuniste dhe po perëndonte koha e

⁵⁰ Ukshin Hoti, *Filozofia politike e çështjes shqiptare*, Unikomb, Prishtinë, 1997.

⁵¹ Ukshin Hoti (1944-1999?), student Fulbright i Universitetit të Çikagos, Universitetit të Harvardit dhe Universitetit të Vashingtonit, profesor i shkencave politike në Universitetin e Prishtinës, një kohë edhe sekretar krahinor për punë të jashtme, doli hapur në mbrojtje të kërkesave të revolucionit 1981, për çka gjykata e dënoi me burg në vitin 1982. Ai u dënua për herë të dytë në vitin 1993. Herën e tretë e dënuan në vitin 1994, me pesë vjet burg, me ç'rast, ditën e lirimit nga burgu, gjatë luftës, më 16 maj 1999, ai nxirret nga burgu dhe zhduket. Që atëherë ende është «i humbur».

kontrollit të lirisë së popujve me fuqinë e armatave e të policisë. Karakteri paqësor, humanist e demokratik i Revolucionit 1981 ka ndikuar edhe në zhvillimin e lëvizjes paqësore në Kosovë në vitet nëntëdhjetë. Një pjesë e madhe e revolucionarëve të 1981 u organizuan nëpër parti politike të cilat u legalizuan mbas rrënimit të komunizmit, një pjesë tjetër vazhdoi traditën e organizimit në Lëvizjen për Republikën e Kosovës, disa në të dy anët njëkohësisht. Por jo vetëm kaq: rezistenca paqësore e vazhduar nga Ibrahim Rugova e Lidhja Demokratike e Kosovës dhe nga partitë tjera politike i ka rrënjët te Revolucionit 1981. Vitet 1989-91 janë vite të shumë demonstratave, protestave, grevave, vite të vrasjeve të demonstruesve dhe të shpalljes së gjendjes së luftës (28 mars 1989) dhe është tjetër temë pse Rugova e LDK u lodhën shpejt dhe e zbehën rezistencën paqësore në një padëgjueshmëri të nënshtruar qytetare. Në vazhden e revolucioneve që do të ndodhin dhjetë vjet më vonë në gjithë botën komuniste, ky i Kosovës dhe revolucionit polak kanë prirë dhe kanë hapur rrugë me shfaqjet dhe format paqësore të revolucionit. Ky është një prej përmasave më të rëndësishme edhe për Kosovën.

Shqiptarët dhe Perëndimi

Revolucioni 1981 fiton simpatinë e opinionit publik ndërkombëtar: shtypi gjerman, austriak, amerikan etj. shkruanin vazhdimisht për ngjarjet e Kosovës dhe për dhunën që ushtronte atje pushteti i Beogradit. Qeveritë ende nuk deklarohen, por shtypi dhe institucionet demokratike japin informacione të rregullta për atë se çka po ndodhë në Kosovë. Disa nga gazetatat evropiane informojnë audiencat e tyre në baza ditore ose javore. Në një relacion nga Nju Jorku të Gëzim Arapit për qeverinë e Tiranës, datë 11 korrik 1981, konstatohet se «Në shumë shkrime të shtypit amerikan quhet e drejtë e në fakt mbështetet kërkesa e shqiptarëve që banojnë në Jugosllavi për

të pasur republikën e tyre brenda federatës Jugosllave.»⁵² New York Times në një artikull të gjatë nga Marvine Howe, e shtron pyetjen drejtpërdrejt:

«Jo-Jugosllavët e kanë disi të vështirë të kuptojnë jofleksibilitetin e Jugosllavëve në këtë pyetje. Shteti federal i Jugosllavisë tashmë ka gjashtë republika; çfarë ndryshimi do të bënte një republikë më shumë? Pse jo një republikë e Kosovës, pasi që 85 për qind e 1.5 milion banorëve janë shqiptarë etnikë?»⁵³

Në Raportin nr. 47 të Drejtorisë së II-të, Sektori i Evropës Perëndimore të MPJ të Shqipërisë, me titull «Mbi reagimet e SHBA dhe të disa vendeve perëndimore ndaj ngjarjeve të fundit në Kosovë», të datës 26 qershor 1981, nënshkruar nga ambasadori Nesip Kaçi, jepet një përmbledhje e reagimit të SHBA dhe të disa vendeve perëndimore për demonstratat e Kosovës:

“Më sa del nga bisedat me zyrtarë, diplomatë dhe nga shtypi, Perëndimi në përgjithësi, më përjashtim të Francës, i kundërvihet qeverisë jugosllave lidhur më problemet më themelore që kanë të bëjnë më ngjarjet në Kosovë:

- Nuk pranon versionin jugosllav që i mohon Kosovës të drejtën e ligjshme për të fituar statusin e një republike në kuadrin e federatës më pretekstin se kjo do të qonte në prishjen e kësaj të fundit.

- Hedh poshtë pretendimet e autoriteteve jugosllave se

⁵² Cituar nga Sabit Sylja: «Dokumente diplomatike të Qeverisë shqiptare për Demonstratat e vitit 1981 në Kosovë», DR. Sabit Sylja: Dokumente diplomatike të Qeverisë shqiptare për Demonstratat e vitit 1981 në Kosovë XXI - Radio Kosova e Lirë (radiokosovaelire.com), (shikimi i fundit: 25.03.2022).

⁵³ Marvine Howe, «Yugoslavs, shaken by riots, fear plot», New York Times, April 27, 1981, Section A, Page 3.
<https://www.nytimes.com/1981/04/27/world/yugoslavs-shaken-by-riots-fear-plot.html> (shikimi i fundit: 6.3.2021).

në ngjarjet e Kosovës ka dore Shqipëria.

- Ve në dukje se shqiptarët e Kosovës janë diskriminuar vazhdimisht dhe u janë mohuar të drejtat e tyre politike e demokratike dhe se kërkesa e tyre kryesore ka qenë gjithnjë shpallja e Kosovës republike më vetë.

- Thekson se Shqipëria ngre zërin dhe mbron të drejtat e shqiptarëve në Jugosllavi, por nuk ndërhyr në punët e saj të brendshme, se pala jugosllave nuk ka asnjë material konkret për të provuar ndërhyrjen shqiptarë dhe se vëzhguesit e huaj e quajnë një gjë të tillë të pabesueshme, po të merret parasysh

fakti që Shqipëria është për forcimin dhe jo prishjen e federatës jugosllave.

- Vë në diskutim pretendimin jugosllav se toka e Kosovës historikisht i takon Serbisë më faktin se shqiptarët janë në truallin e tyre që në kohën e ilireve, ndërsa Serbët kanë ardhur atje më vonë.

- Kritikon shtypin jugosllav që nuk informon saktë dhe në kohe për ngjarjet në Kosovë, duke theksuar se krahina është akoma në gjendje shtetrrëthimi.

- Kritikon faktin që krahina e Kosovës është lënë pas dore për sa i përket zhvillimit të saj ekonomik.

- Dënon aktet e terrorit dhe të dhunës që kryen policia dhe ushtria jugosllave për shtypjen e rezistencës së popullit kosovar dhe shpreh mendimin se është e dyshimtë që problemi i Kosovës të zgjidhet me masa policeske.

- Vë në dukje se pakënaqësia më e madhe në Kosovë është ajo kombëtare, që ka qenë më të vërtetë kërkesa kryesore në të gjitha revoltat dhe demonstratat e popullit kosovar, se cilës i shtohen kërkesat ekonomike, që se bashku përbejnë një kombinim shumë

të fuqishëm të revoltave kombëtare, ekonomike dhe

shoqërore.⁵⁴

Gjithsesi ky është një sinjal i rëndësishëm nga hemisfera perëndi- more: për herë të parë pas LDB, zgjidhja e çështjes së Kosovës nuk injorohet nga shtetet perëndimore. Në skenën ndërkombëtare Lufta e Ftohtë po hynte në fazën përfundimtare me fitoren e demokracisë Perëndimore përballë diktaturave komuniste të Lindjes dhe në këto procese ato demokraci po e shikonin çështjen e shqiptarëve në Jugosllavi në një dritë të re, në frymën e lirisë së kombeve të shtypura gjatë diktaturës komuniste.

Kjo është një prej kthesave më të rëndësishme në çështjen e Kosovës, pasi Federata Jugosllave e mbante flamurin e kampit socialist për marrëdhënie të mira me Perëndimin që nga viti 1948. Por, kjo politikë nuk ishte e sinqertë nga asnjëra palë: Tito përfitonte ekonomikisht dhe një mburojë sigurie nga rreziku sovjetik, ndërsa Perëndimi e përdorte Jugosllavinë si kalë Troje në kampin socialist. Megjithatë, Jugosllavia ia kishte arritur të krijonte në Perëndim imazhin e shtetit në të cilin kombet jetojnë në harmoni, edhe pse gjendja e vërtetë ishte krejt ndryshe: kombi serb synonte për vete çdo territor ku jetonte një serb, e kjo do të thoshte në një perspektivë jo të largët, ose luftë ose asimilim. Kosova pothuajse nuk ekzistonte në këtë mozaik të interesave gjeostrategjike globale. Madje çdo lëvizje për shkëputjen e saj nga Serbia e Jugosllavia konsiderohej e dëmshme, si u konsideruan luftërat e Shaban Polluzhës, të Mulla Idriz Gjilanit e pastaj edhe të organizatave të fshehta patriotike. Ndryshe ndodhi në vitin 1981: mediat e bllokut socialist shkruanin se në Kosovë po ndodhë kundër-revolucion dhe demonstruesit janë armiq, ndërsa mediat perëndimore shkruanin se në Kosovë po demonstrohet për liri dhe kushte më të mira dhe se pushteti po përdorë dhunë ushtarake e policore kundër demonstruesve paqësorë, shkruanin për vrasjet e plagosjet e demonstruesve, shkruanin për

⁵⁴ Cituar nga Sabit Sylja: «Dokumente diplomatike të Qeverisë shqiptare për Demonstratat e vitit 1981 në Kosovë», Sabit Sylja: Dokumente diplomatike të Qeverisë shqiptare për Demonstratat e vitit 1981 në Kosovë XXI - Radio Kosova e Lirë (radiokosovaelire.com), (shikimi i fundit: 25.03.2022).

dënimet me burgime afatgjata për shkak të bindjeve politike etj. Për herë të parë në historinë e Kosovës të shekullit XX fillon të krijohet një opinion pozitiv dhe miqësor në Perëndim. Kjo është ura e parë lidhëse e Kosovës me Perëndimin, e cila do të forcohet më vonë me rolin e LDK dhe të Ibrahim Rugovës dhe me UÇK, e deri te bombardimet e NATO-s në caqet serbe, por pa këtë urë lidhëse rruga e lirisë jo vetëm për shqiptarët, por edhe për sllovenët e kroatët, e të mos flasim për popujt e tjerë të Jugosllavisë, do të ishte shumë më e vështirë dhe shumë më e përgjakshme, pasi armata jugosllave, e komanduar dhe e kontrolluar nga gjeneralët hegjemonistë serbë, më vonë e dorëzuar në duart e Millosheviqit, e përdori tërë arsenalin në shtypjen e popujve të tjerë dhe në zgjerimin e shtetit Serb edhe atje ku jetonte një serb.

Kosova dhe Tirana

Një ndikim të madh pati Revolucioni 1981 edhe në marrëdhëniet e Kosovës me Shqipërinë. Të ndarë dhunshëm gati një shekull, shqiptarët e dy anëve, Shqipëri dhe Kosovë, sidomos politikat e dy pjesë- ve, nuk ecën të njëjtën rrugë dhe sidomos nuk patën një komunikim normal midis tyre. Midis Jugosllavisë dhe Shqipërisë, nga viti 1918, po sidomos nga viti 1948 e këndej, kufiri u shndërrua në Mur Berlini. Qeveritë e Beogradit shumë herë projektuan që në brezin kufitar Kosovë-Shqipëri t'i përzënë shqiptarët dhe të sjellin kolonë serbë, për ta bërë ndarjen edhe fizikisht. Milovan Obradoviç e konstaton këtë fakt që nga viti 1938: *«Më vonë, nga viti 1923, për të ndërtuar komplekse banimi, ju merret fshatarëve shqiptarë toka pjellore. (...) kjo është veçanërisht e theksuar pas miratimit të Ligjit për Kolonizim, në vitin 1931... Kulmi mbërrihet në vitin 1938, kur në rrethet kufitare me Shqipërinë (rrethi i Prizrenit, i Gjakovës dhe i Pejës), fshatarëve shqiptarë u merret toka pjellore, po edhe malet...»*⁵⁵

⁵⁵ Milovan Obradoviç, *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu 1918-1941*, Instituti për Histori i Kosovës, Prishtinë, 1981, fq. 231-232.

«Në situatën më të vështirë kanë qenë shqiptarët në rrethet kufitare me Shqipërinë, ku qeveria ka vazhduar të sjellë sa më shumë kolonistë, duke menduar në atë mënyrë të sigurojnë në kufi rend dhe qetësi.»⁵⁶

Një shtendosje e vogël hetohet pas Kushtetutës së vitit 1974, mirëpo bashkëpunimi në disa fusha kulturore, mediale dhe universitare që fillon në këtë frymë shtendosje, u shkëput njëanshëm nga Jugosllavia pas demonstratave të vitit 1981. Serbia punoi gjatë gjithë shekullit XX të krijojë një shkëputje të plotë midis Kosovës dhe Shqipërisë, dhe ia arriti, në kohën më të madhe. Ndikimi i Revolucionit 1981 në Shqipëri megjithatë u ndje shumë dhe mund të shihet në dy vija:

1. Marrëdhëniet Kosovë-Shqipëri dhe
2. Marrëdhëniet Tiranë-Perëndim.

Politika e Shqipërisë u kujdes për Kosovën në faza të ndryshme, për aq sa pati fuqi, por deri në vitin 1981 ky kujdes që jo sistematik dhe i çorientuar.⁵⁷ Sado mbreti shqiptar Ahmet Zogu bëri përpjekje të vogla për Kosovën, ai u komprometua nga bashkëpunimin me krye- ministrin serb Nikolla Pashiq dhe me ardhjen në pushtet pas

⁵⁶ Milovan Obradović, *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu 1918-1941*, Instituti për Histori i Kosovës, Prishtinë, 1981, fq. 231-232, fq. 144.

⁵⁷ Deri në vitin 1948, kur Shqipëria dhe Jugosllavia i prishën marrëdhëniet bilaterale, si rrjedhojë e Informbyrosë, Tirana zyrtare shpresonte që komunistët do ta gjenin një zgjidhje për bashkimin e tokave shqiptare të Jugosllavisë me Shqipërinë. Pas prishjes së marrëdhënieve Tirana mbronte interesat e shqiptarëve në Jugosllavi pa përmendur statusin kushtetues të tyre. Në demonstratat e vitit 1968, përmes kanaleve jo publike, Tirana i udhëzon organizatorët që të mos brohoritet për Kosovën Republikë as për bashkimin me Shqipërinë. Cituar nga: Atdhe Hetemi, «Student Movements: 1968, 1981 and 1997/ The impact of students in mobilizing society to chant for the Republic of Kosovo», Doctor Thesis, Universiteit Gent, 2019, fq. 78.

Revolucionit të Qershorit 1924 me ndihmën e këtij të fundit, e po aq u komprometua me ndjekjen dhe vrasjen e patriotëve të famshëm, të cilët luftonin për çlirimin e Kosovës, si Hasan Prishtina, Bajram Curri etj. Partia Komuniste Shqiptare dhe Enver Hoxha besuan se «vëllezërit» komunistë Jugosllav do ta zgjidhin çështjen e shqiptarëve dhe të Kosovës drejt, duke u pajtuar me bashkimin e tyre me Shqipërinë, por kur kjo nuk ndodhi, ata nuk patën një opsion të dytë ndihme. Kur Jugosllavia komuniste nisi një politikë sistematike dhune e ndjekjeje të shqiptarëve nga trojet e tyre Tirana zyrtare reagoi, kryesisht në Kombet e Bashkuara, por me aq përfundonte gjithçka. Enver Hoxha vlerëson demonstratën e vitit 1968 si luftë për «të drejta nacionale»⁵⁸, por ende nuk ka një përgjigje për çështjen e Kosovës, madje e komplikon edhe më shumë me pikëpamjen e MPJ të Shqipërisë për legatën shqiptare në Beograd se «ne nuk jemi për krijimin e republikës sepse kjo nuk do ta zgjidhte problemin».⁵⁹

Vetëm pas vitit 1981 Tirana krijon një politikë sistematike të përkrahjes e të ndihmës ndaj shqiptarëve në Jugosllavi, në të gjitha format: nga mbrojtja publike e kërkesës për Republikë e deri te hartimi i planit ushtarak për luftë në Kosovë, në rast se Jugosllavia do të fillonte një luftë të përmasave të gjera.⁶⁰ «Çështja e Kosovës u shtrua në organet udhëheqëse shtetërore dhe u morën një sërë masash për ndjekjen dhe pasqyrimin e ngjarjeve të zhvilluara, duke filluar nga artikulimi i politikës dhe qëndrimeve të Shqipërisë, të harmonizuara në

⁵⁸ Ethem Çeku, «Kosova në shtendosjen e raporteve Shqiptaro-Jugosllave në vitet '60-70», International Relations Quarterly, Vol. 5, Nr. 2. http://www.southeast-europe.org/pdf/18/dke_18_ab_dk_Ethem-Ceku_Kosova.pdf (shikimi i fundit: 3.6.2021).

⁵⁹ Ethem Çeku, «Kosova në shtendosjen e raporteve Shqiptaro-Jugosllave në vitet '60-70», International Relations Quarterly, Vol. 5, Nr. 2. http://www.southeast-europe.org/pdf/18/dke_18_ab_dk_Ethem-Ceku_Kosova.pdf (shikimi i fundit: 3.6.2021).

⁶⁰ Veli Llakaj, ish-shëf i Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë Shqiptare në gazetën «Shekulli», dt. 21 janar 2006 flet për planin e çlirimit të Kosovës, të koduar «Shpërthimi», përgatitur në prill të vitit 1980 nga ai dhe Maliq Sadushi, me porosi direkte të Enver Hoxhës e nën përkujdesjen e Mehmet Shehut.

Byronë Politike të Partisë së Punës së Shqipërisë dhe të publikuara në gazetat shtetërore, pastaj me shkresën qarkore për të gjitha ambasadat shqiptare në botë »Udhëzime lidhur me ngjarjet e fundit në Kosovë dhe detyrat e ambasadave«, të datës 14 prill 1981 etj.». ⁶¹ Si shihet nga dokumentet qeveria e Tiranës u aktivizua me tërë forcën rreth kërkesave politike të Revolucionit 1981: që nga botimi i artikujve në gazetate kryesore shtetërore, të cilat paraqitnin qëndrimin zyrtar të Tiranës për ngjarjet në Kosovë, e deri mbledhja e informacioneve për secilin shtet të huaj se çka mendojnë për Kosovën. Vetëm pas vitit 1981 Shqipëria doli hapur në mbrojtje të kërkesës për Republikën e Kosovës, dhe si është theksuar me të drejtë, është i vetmi shtet që e përkrahu pa dyshim dhe deri në fund kërkesën për Republikën e Kosovës. Nga viti 1981 e deri në çlirimin e Kosovës nga forcat serbe, Tirana zyrtare ndihmoi dhe përkrahu në formë të gjithanshme luftën çlirimtare të shqiptarëve në Kosovë dhe, në fund, ofroi territorin e saj si logjistikë për forcat e NATO- s të cilat bombarduan caqet serbe në vitin 1999.

Procesi i dytë, marrëdhënia e Tiranës me Perëndimin, është shumë më i zbehtë. Përfundimi i LDB në Shqipëri krijoi një ndasi me Perëndimin, ndërsa udhëheqja komuniste jo vetëm e rriti këtë ndasi, por edhe e ktheu në armiqësi të përgjithshme. Viti 1981 në Kosovë fillon t'i lëkundë këto politika të Shqipërisë ndaj Perëndimit. Mbas disa dekada të (vetë)izolimit politik e ekonomik, liderët komunistë provuan hapat e parë (sado të ndrojtur) të de-izolimit dhe të hapjes ndaj Perëndimit. Ethem Çeku argumenton ekzistimin e disa sinjaleve pozitive të Tiranës zyrtare ndaj Perëndimit, veçanërisht ndaj RF të Gjermanisë, Austrisë, Italisë, Turqisë etj., dhe për «riformatizimin» e politikës së jashtme shqiptare pas demonstratave të vitit 1981 në Kosovë. ⁶²

⁶¹ Sabit Syla, «Qëndrimi i Republikës së Shqipërisë ndaj demonstratave në Kosovë me 1981». <https://veriu.info/qendrimi-i-republikes-se-shqiperise-ndaj-demonstratave-ne-kosove-me-1981/> (shikimi i fundit: 25.5.2021).

⁶² Ethem Çeku, Kosova në sfondin e diplomacisë së Jugosllavisë dhe të Shqipërisë 1945-1981, Brezi 81, Prishtinë, 2009.

Se 1981 ka pasur një ndikim edhe brenda vetë Shqipërisë, kjo asnjëherë nuk është vënë në dyshim. Ana Lalaj thotë se luajtja me kartën nacionale (mbrojtja e kërkesave të Kosovës) riktheu simpatinë e humbur të popullit në udhëheqjen komuniste të Tiranës.⁶³

Shqipëria, për herë të parë pas LDB, angazhohet me gjithë potencialin për jetësimin e Republikës së Kosovës. Në këtë synim të saj, ajo mundohet të krijojë përkrahës perëndimorë dhe, mu këtu fillon një fije ndryshimi në marrëdhëniet e saj me Perëndimin.

Përfundime

Ndikimi i Revolucionit 1981 në politikën, në kulturën, në mendësinë dhe në marrëdhëniet ndërkombëtare të Kosovës e të shqiptarëve që i madh dhe i themeltë. Prandaj me të drejtë viti 1981 merret si vit kthese në jetën e shqiptarëve.

Nëse shikohet brenda kërkesave politike, parullave të shprehura dhe karakterit të tij, nuk është vështirë të kuptohet se në këto aspekte Revolucionit 1981 aq sa përkufizoi një ideologji, një politikë, një strategji apo edhe një mendësi të re, po aq që sublimim i të kaluarës politike.

I nxitur nga një klasa e re e studentëve të edukuar në Universitetin e Prishtinës në frymën e iluminizmit dhe të Rilindjes Kombëtare Shqiptare dhe nga grupet e fshehta patriotike të shqiptarëve që vepronin në Jugosllavi për çlirimin e Kosovës dhe të viseve të tjera shqiptare, i përkrahur nga shqiptarët kudo që jetonin, në Kosovë, në Shqipëri, në Maqedoni, në Mal të Zi dhe në Mërgatë, i shikuar me simpati nga shtypi demokratik perëndimor, Revolucionit 1981 është sublimim i gjithë përvojës politike e luftarake për çlirimin e Kosovës:

- është sublimim i organizatave dhe grupeve të fshehta patriotike, të krijuara që nga Komiteti për Mbrojtjen e Kosovës

⁶³ Ana Lalaj, Kosova/rruga e gjatë drejt vetëvendosjes 1948-1981, Mësonjëtorja e parë, Tiranë, 2000, fq. 397.

(1918) me Hasan Prishtinën, Hoxhë Kadri Prishtinën etj, e sidomos pas përfundimit të LDB, të udhëhequra nga Gjon Serreçi, Metush Krasniqi, Adem Demaçi etj.;

- është sublimim i Konferencës së Bujanit, në të cilën komunistët e Kosovës, shqiptarë, serbë, malazezë etj. nënshkruan një Deklaratë në të cilën thuhet që pas LDB Kosova dhe Dukagjini duhet t'i bashkëngjiten Shqipërisë;

- është sublimim i Luftës së Kaçakëve dhe i programit politik të Komitetit Mbrojtja Kombëtare e Kosovës, e themeluar në vitin 1919, dhe e udhëhequr me idetë e Hasan Prishtinës, Hoxhë Kadri Prishtinës etj.

- është sublimim i demonstratave të vitit 1968, në të cilat për herë të parë në historinë e re të Kosovës u kërkuar në mënyrë demonstrative dhe jashtë politikës zyrtare të drejtat kombëtare të shqiptarëve në Jugosllavi si dhe u kërkuar krijimi i Republikës së Kosovës;

- është sublimim i iluminizimit të shqiptarëve në Jugosllavi, sidomos nga viti 1974 e kënde, me ç'rast që krijuar një inteligjencie e re e cila nuk e shihte perspektivën e politikës hegjemoniste serbe në Jugosllavi. Në të njëjtën kohë, ky revolucion u bë themeli i një procesi të gjatë e të vështirë politik e luftarak për formimin e shtetit dhe të demokracisë së Kosovës. Si e thotë Ukshin Hoti, ai është nyja, zbërthimi i së cilës e shpjegon gjithë procesin e më pastajmë politik, paqësor e luftarak, për krijimin e lirisë e të demokracisë së Kosovës. Revolucioni i

vitit 1981, më shumë se asnjëherë deri aty, e sublimoi gjithë të kaluarën pozitive politike të shqiptarëve, për ta bërë një hap të madh përpara: për ta ndryshuar përgjithnjë fatin e shqiptarëve të Kosovës dhe të viseve tjera shqiptare në Jugosllavi, për ta ndryshuar rrjedhën politike të Kosovës, për ta shkëputur Kosovën nga katastrofa në të cilën po e shtynte Jugosllavinë Serbia, për ta rinisur bashkëpunimin e prerë me gjysmën tjetër shqiptare në Shqipëri dhe për të krijuar urat e para të marrëdhënieve të reja të Kosovës me Perëndimin.

Paqja, liria dhe demokracia e Kosovës edhe sot shihen si shtyllat më të rëndësishme të paqes rajonale.